

شروقه كردنى رستهى زمانى كوردى له روانگهى تيورى دهسه لات و بهستنه وهدا

پ.ى.د. ئه بوبه كر عومهر قادر

كۆليجى زمان – زانكۆى سليمانى

Abubakir.qadir@univsul.edu.iq

ملخص

يعالج هذا البحث تحليل الجمل الكردية وفق نظرية العامل والاحكام الربطي، للعالم المعروف نومان جومسكى والتي تعتبر بحق انعطافه كبيرة في القواعد التحويلية التوليدية، التي تحلّ المسائل المتنوعة للغات المختلفة حسب نظرية الأساس والباراميتز.

يشير الباحث في البداية الى مؤشرات القواعد العامة وأسسها، ثم يُفسر فروع هذه النظرية ويُطبّقها لتأويل جمل اللغة الكردية، لللهجة الكرمانجية الوسطى، والتي تتضمن الحركة او التحول الاختياري المتكامل، ويبيّن الباحث – في نفس الوقت – ايضاً قدرة العنصر المكون وتحكم التراكيب اللغوية المتجانسة، وكذلك تم تفسير الحالات الاعرابية للعبارات الاسمية وإظهار تباين الحالة النحوية والقواعدية ووظيفة (ثيتا) θ -roles في جمل اللغة الكردية، وحددنا الاختزال للتعبير في الحركة وعدم تلفظ اشكال لغوية واحلال محلها بـ pro/PRO و إنقسام الضمائر الى الشخصية والتلميحية التي تعود بالأساس الى الضمير الغير متجسد وكل ذلك بالامثلة العائدة لهذه الحالات وغيرها التي تبين ديناميكية اللغة الكردية التي تحذف بطبيعتها الفاعل الضميري.

Abstract

This study tries to analyze the Kurdish language, using Chomsky's (1981) Government Binding theory, which is by itself regarded as a turning point in Chomsky's Transformational Generative Grammar related to Universal Grammar. This approach will answer the diversity occurs in different languages according to Principles and Parameters.

First, Universal Grammar and its principles have been mentioned in this study. Later on, interpretations are given to the sub-theories of GB with which sentences in central Kurdish are analyzed. Besides, the level and method of the theory along with the optional and obligatory movements are shown. Interpretations are given to different cases of noun phrase. The difference between grammatical case and theta role is indicated through examples. Again, indicating economy in expression, movement and null-constituents whose places can be filled by PRO/ pro are discussed. The distribution of pronouns to personal and demonstrative which refer back to the empty categories reveals the activeness of Kurdish as a pro-drop language. □

دەستپێك:

تیۆری دەسەلات و بەستنه‌وه، که وەرچەر خانیکه له رێزمانی به‌ره‌مه‌یه‌یدا، به تیۆری بنج و پارامیته‌ره‌کان (principles and parameters theory) دەناسرێت و به بلاوترین تیۆری رۆنانکاری/ بنیادنان ئەژمار دەکرێت، تیۆری دەسەلات و بەستنه‌وه په‌یوه‌سته به رێزمانی گشتی یان سه‌راپاوه، که ده‌توانیت وه‌لامی جو‌راو جو‌ری زمانه جیاوازه‌کان بداته‌وه، له‌و روانگه‌یه‌ی، تایبه‌تی پیکهاته‌یی له رێزمانی زمانه‌کاندا بالاترو کۆکه‌ره‌وه‌تره، به‌و واتایه‌ی رێزمانیگشتی ژماره‌یه‌ک بنج و بنه‌ما له‌خۆده‌گریت و زمانه جیاوازه‌کان په‌یره‌ویان ده‌کهن، هاوکات ئەم رێزمانه ژماره‌یه‌ک پارامیته‌ره له‌خۆده‌گریت، هه‌ر پارامیته‌ریگشتی خاوه‌نی دوو حاڵه‌ت یان دوو به‌هایه، ئەوانیش: به‌های پارامیته‌ری سه‌ره- سه‌ره سه‌ره‌تا/ سه‌ره- ته‌واو که‌ر، سه‌ره کۆتا/ ته‌واو که‌ر- سه‌ره، پارامیته‌ری جیناوخراو- گۆنه‌کردنی جیناوی بکه‌ری، مانه‌وه‌ی جیناوی بکه‌ری. ئەم دوو بنه‌مایه‌ش ده‌بنه‌ بناغه‌ بو‌ مندال، که له مندالییه‌وه له ژینگه‌ی خۆیاندا وه‌ریده‌گرن^(١).

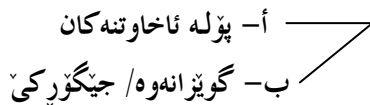
له روانگه‌ی ئەم دەستپێکه‌وه زمانی کوردی وه‌ک یه‌کیک له زمانه سروشتیه‌کان لیکدانه‌وه‌ی زانستیانه‌ی بو‌ ده‌کریت، هه‌نگاو به هه‌نگاو شیکاری رسته‌کانی له چوارچۆیه‌ی وه‌چه‌تیۆره‌کانی ئەم تیۆره -دەسەلات و بەستنه‌وه- ئەنجام ده‌درین. به‌ پیره‌وه‌کردنی رێبازی په‌سنی شیکارانه، واته دیاریکردن و ناساندنی ئەم وه‌چه‌تیۆرانه‌و پراکتیزه‌کردنی له ده‌رپراوی زمانی کوردیدا، به‌مه‌ش گرنگی ئەم توێژینه‌وه‌یه به‌رجه‌سته‌کردنی تایبه‌تی هه‌و به‌ش و جو‌دای زمانی کوردیه‌ له چوارچۆیه‌ی رێزمانی گشتیداو شرو‌فه‌کردنی پیکهاته‌ی رسته‌کان، په‌نگدانه‌وه‌ی تایبه‌تی زمانی کوردی و گونجاندنی له تیۆری دەسەلات و بەستنه‌وه‌دا. بۆیه سه‌ره‌تا ناماژیه‌کی کورت به بنه‌ماکانی رێزمانی گشتی ده‌دریت:

١- رێزمانی گشتی: تیۆرگه‌لیکی له رێزمان به‌رجه‌سته‌بو‌وه.

به‌ بۆچوونی چۆم‌سکی (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣ : ٤٢٦) رێزمانی گشتی، له چهند کۆمه‌له‌یه‌ک پیکهاته‌وه، که له‌گه‌ڵ یه‌کترا هاریکارن، گه‌رچی هه‌ر کۆمه‌له‌یه‌ک بواریکی سه‌ره‌به‌خۆی زمانه، به‌لام ده‌بیته ته‌واو که‌ر بو‌ بواری دوا‌ی خۆی، به‌ واتا ده‌رهاو‌یشتیه‌ی بواریک ده‌بیته ناوه‌رۆکی بواریکی تر، به‌مه‌ش تیروانی چۆم‌سکی بو‌ رێزمانی گشتی ئەوه‌یه، که هه‌لقو‌لاوی تیکه‌لبوونی ناسته پیکه‌ینه‌ره جیاوازه‌کانی زمانه‌کانن. بو‌ نمونه:

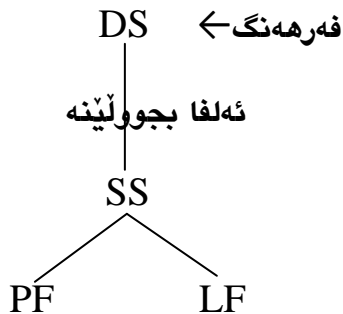
١-١/ فه‌ره‌نگ/ وشه‌گه‌ل.

١-٢/ رێزمان/ ته‌رزى رێزمان

١-٣/ به‌شى شپۆه‌ی ده‌نگی.

١-٤/ به‌شى شپۆه‌ی لۆژیکى.

^١ بۆ زانیاری زۆرتر بروانه (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣ : ٤٢٥) شایانی سه‌رنجه ئەم سه‌رچاوه‌یه سه‌رچاوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی ئەم توێژینه‌وه‌یه‌یه، که پشتی به‌ستنه‌وه به ده‌یان سه‌رچاوه له لیکدانه‌وه‌ی زانستی تیۆره‌که‌دا.

- (۱) وشە گەل: مەبەست له وشە فەرھەنگییە کانه که بهیپی تایبەتییی فۆنەتییکی و ریزمانی پۆلده کریت و واتا کانیان دیاریده کریت.
- (۲) ریزمان کۆمەڵە یاسایەك، که گونجانندن و ریزبەندی کەرەستەکان ریکدەخات وەك: بەکر، بەرکار، کردار و لیکدانەوی ئەرکی ریزمانی بهیپی جیکەوتەی ریزبەندی کەرەسەکان لەخۆدەگریت. بهواتا:
- أ- پۆله ناخواتنه کان، که له هزری مرۆفدایه گەنجینهی پرکەرەوی دیوی شاراو ه یان رۆنانی ژیرەوی رستهن.
- ب- جوولەو جیگۆرکیی کەرەسەکان، که به جولەي ئەلفا دەناسرین، په یوهست دەبیته به رۆنانی سەرەوه، بناغەي جولەي ئەلفا، زاراو هیه که بۆ چەتریک، که جولەي هەر پیکهاتەیهك له جییه کهوه بۆ جییه کی تر لهخۆدەگریت. بۆغونە جولەي بەرکار بۆ شوینی بەکر، له رستهی بەکر نادیاردا.
- هاوکات جولەي ئەلفا له بەشه کانی شیوهی دەنگی و شیوهی لۆژیکیدا دیسان کارایه:
- (۳) جولەي بەشی دەنگی به ریزمانی سووک دەناسریت، که تییدا گۆرانی شیوهی سەرەوه/ رووکەش کاریگەری لهسەر واتا دروست ناکات: وەك:

۱- کتیبه کەم بۆ تۆ نارد. ۱. گۆرینی (ا) بۆ (ئ)

۲- کتیبه که بۆ تۆ دەنیرم. ۲. گۆرینی جیناو جودا بۆ لکاو له فریزی پيشناويداو

۳- کتیبه کەت بۆ دەنیرم. جولەپیکردن و لکاندن به بەرکارهوه ئەنجامدراوه.

┌-----┐

ئەمە جگە لەوهی که کاریگەری دەنگە هاوسپیکان ریکەخۆشکەرن بۆ هاتنه ئارا یان کرتانندی دەنگ، یان گۆرینی دەنگ...هتد.

- (۴) له دیاریکردنی شیوهی لۆژیکیدا چۆمسیکی ئەوهی خستۆته روو، که دەشیته بەشیک له نوانندی واتای رسته که شیوهی لۆژیکی بخته روو، بەمەش هاوسەنگی نیوان رۆنانی ژیرەوه و رۆنانی سەرەوه دا کراوه، بۆغونە:
- ۴- ئەوه روون نیسه، که نازاد کیی بینوه.

له روانگهی لۆژیکهوه، ئەوه خراوته روو، رسته که واتا دروسته، چونکه کرداری (بینوه) وەك کرداریکی تپەر بەکر و بەرکار دەخوازیت، له روانگهی واتاو، ئەگەرچی نازانریت بینراو کییه. لەم روانگهیهوه بنه مای جیکهوتەبی یان ریزبەندی کەرەستەکان دەرکەوتەي هەر ئاستیک یان رووبەرکی ریزمانی، رۆنانی ژیرەوه و سەرەوه و شیوهی لۆژیکی لەخۆدەگریت، بهواتا دۆخی بیرو بۆچوونەکان له ریزبەندی وشە فەرھەنگیه کاندایه بهیپی جیکهوتە کانیان دیتە ئاراه.

ئاماژەکردن بۆ ریزمانی گشتی بهوهی له تیۆرگەلیک پیکهاتوو، که پیکهوه په یوهست و هاریکارن ریکەخۆشکەرە بۆئەوهی له گۆشەنیگی جیاوازهوه تییان بروانریت و چۆنیی و ئەرکیان بخریتە روو، هاوکات تیۆری دەسەلات و بەستنه وه وەك یه کیك له بنه ماکانی ریزمانی گشتی له سالانی دوایدا گرنگی زۆری پیدراوه بۆته خالیکی وەرچەرخان له ریزمانی بەرھەمھێندا، بەمەبەستی چارەسەری ئەو گرفتانهی که پيشتر له شرۆفەو لیکدانەوهی رسته کانی زماندا هاتۆته ئاراه.

٢- تیۆری دهسه لآت و بهستنه وه:

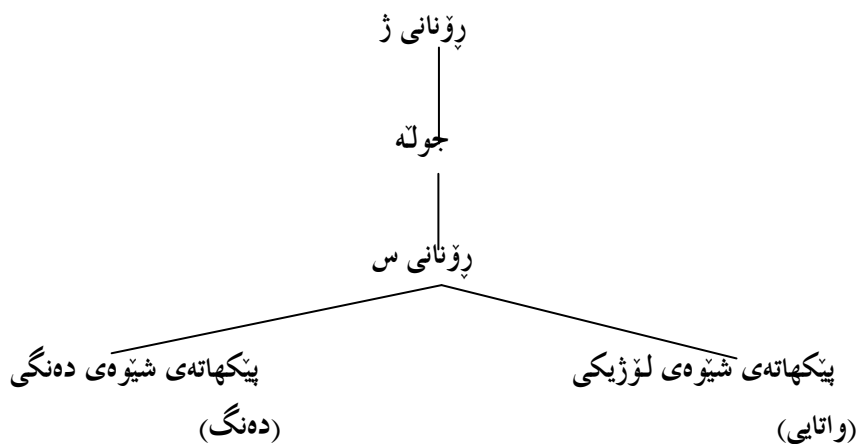
له چوارچیوهی تیۆری بنج و پارامیته ره كاندا، جگه له لیكدانه وهی چه مکه گشتیه كانی كه به زمان و فیروبون زمان له روانگی توانست و تواناو، په سنی بواره جیاوازه كانی ریژمانی زمانه، كه له بیرو تیروانیی چۆمسیكیدا چهند قوناغیك تیده په ریئیت. به مۆدیلی بنجی پیکهاته ریژمانیه كان له ١٩٥٧ دهستپیده كات، به مهش چه مکی ریژمانی به ره مهین و گواستنه وه دیته ناراو، ههنگاوی دواتر كتیبی لایه ننگه لیک له تیۆری رسته سازی به ناوی (Aspects of the Theory of Syntax) ناسرابوو، كه تیۆری ستانداردی به رجهسته كرد، خودی ئەم تیۆره به دیهینه ری دوو جیاکاری بوو، یه كیکیان هاتنه نارای جیاوازی له نیوان رۆنانه كانی ژیره وه، كه له ریگه ی گواستنه وه كانه وه پیکه وه په یوه ست ده بن ئه ویتریان دیاریکردنی جیاوازی نیوان توانست و توانا زمانیه كان بوو، كه دواتر به تیۆری ستانداردی فراوانكراو كۆتایی پیهات، كه تیپاندا چاكسازی جوړاو جوړ له یاسا ریژمانیه كاندا كراو به دوایاندا مۆدیلی دهسه لآت و بهستنه وه هاته ناراو (وی. جی كوك. مارك نویسان: ١٣١٩: ٣٦) ئەم تیۆره له م سالانه ی دواییدا بایه خی زۆری پیدراوه و بۆته تیۆری گشتگیر له شیکاری زمانه جیاوازه كاندا، كۆمه لیک بنج و بنه ما له خوده گریت، كه هه ریك له و بنجانه - كه وهك تیۆریك دیاریكراون - ده بنه وه چه تیۆریك به ناراسته و تایه تیتی جیاوازه وه له رسته كانی زمان ده روان، كه بریتین له: (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣: ٤٣٧)

١. تیۆری بهند / سنوردانان	bounding theory
٢. تیۆری دهسه لآت	government theory
٣. تیۆری پیتا- رۆل پیدان Θ	Θ -theory
٤. تیۆری بهستنه وه	binding theory
٥. تیۆری دۆخ	case theory
٦. تیۆری كۆنترۆل / چاودیری	control theory

ده بیته ئه وهش له بیر نه گریت، كه تیۆری ئیکس بار، خستنه پرووی بنیادانان له ریگه ی رسته سازی به ره مهین نوبیا وه وه گه شه پیدانی یاسا كانی فره یز پیکهینان، كه پشت به سه ره و ته واو كه ره ده به ستیت. (ابوبکر عمر قادر، ٢٠٠٧، ٢٢)

٢-١ / تیۆری سنوردانان:

وهك به شیک له تیۆری دهسه لآت و بهستنه وه، ئه رکی دیاریکردنی سنوری ناوه وه ی به كه رسته ییه كان به پیی نیشانه ی هیرو توانای جیه جیکردن له خوده گریت (Matthews:2011:44) به و واتایه ی جولته ی كه ره سته پیکهینه ره كانی رسته، جولته یه کی ریژمانیه، په یوه سته بونی هه ردوو ئاستی رۆنانی ژیره وه و رۆنانی سه ره وه له خوده گریت، رۆنانی ژیره وه پرکردنه وه ی قالی ریژمانی رسته یه، به مه به سته دارشتنی بیرو که یه له پیش جولته، رۆنانی سه ره وه، كه دوا ی جولته دیت وهك ئالوگۆری ریزبه ندی كه ره سه كان له مه ودا یه کی دیاریكراو دا چه مکیك دیتیه نارا، كه واتادروست و ریژمان دروست بیت شوینی كه ره سه جوولاو وه كان دیاریده گریت، بۆیه ده گوتریت: جوولته پردی په یوه ندی نیوان شیوه ی دهنگی و شیوه ی لۆژیکیه و به دیهینه ری (T.model). (وی. جی كوك، مارك نویسان: ١٣٨٧: ٤٠).

له م روانگهیهوه، زاراوهی (a ئەلفا) جیگرهوهیه بۆ ههر جوریکى جوولهی سنورداری وشه یان پیکهاته، بهواتا ئەم جوړه له جووله بنجیکى نه گورپی تیوره کهیهو ئاراستهى جووله بهپى جوړی وشه سنوردار دهکات و دیاریدهکات، بهو واتابهی خودی جووله له زمانه جیاوازه کاندایه ته به کهرسته گهلیک له سنوریکى دیاریکراودا. دهبیت ئهوه له یادنه کریت، که حوکمی (ئەلفا بجولینه) له چوارچیوهی رستهیه کدا زۆر سنورداره، بهوهی، که جووله ناییت زیاتر له پیکهاتهیهک بالاتر یان دوورتر بیت، که دهشیت وشهیهک یان گریهک یان رستهیهکی شوینکهوتوو بیت/ گریهکی ناوی گهورهکراو، چونکه بنهمای هاوسیپی جوولهی پیکهاتهکان به هاریکاری بنهمای جوولهی ئەلفا سنورو تهرزوی ئەم جوولهیهیه. (محمد دبیر مقدم: ۱۳۸۳ : ۴۳۸) بهواتا ههر زمانه تایهتیی خوی ههیه له ریزه ندى پیکهاتهره رستهیهکانیدا، وپرای ئهوهی، که ههر پیکهاتهیهک یان گریهک دهشیت سه رهو تهواو کهر له خو بگریت. له م روانگهیهوه جوولهی پیکهاتهى رستهیى زمانى كوردى دهخریته روو:

سه رهتا ئهوه یاد دهخریتهوه، که جووله یان گواستنهوه پشت به بنهمای هاوسیپهتی دهبهسیت، بهوهی، که هیچ جوولهیهک زیاتر له پیکهاتهیهک تیناپه رینیت، پیکهاتهش دهشیت وشهیهک یان دهستهواژیهک - گری - یان رستهیهکی شوینکهوتوو بیت. هاوکات جووله دوو جوړ له خوده گریت، گواستنهوهیهکی سه پتراو، که بهخورتی ناوبراوه، وهک ئهوهی له زمانى ئینگلیزیدا بۆ پۆلو وشه گهلی پرس (Wh..)، ئەم کردهیه له زمانى كوردیدا جیاوازه بهوهی پرسکردن له سه ره چ پیکهاتهیهکی رسته بیت ئهوا بهپى ریزه ندى کهر سه که وشه ی پرس لهو شوینهدا دهبیت، بۆ نمونه:

۱- کى هات؟ : نازاد هات.

۲- کیت دى؟ : نازادم بینی.

۳- نامه کت دا به کى؟ : نامه کم دا به نازاد.

نمونه کان ئهوه دهخه نه روو، که له م بوارهدا گواستنهوه روونادات، بهلام ئەگەر وشه ی پرس رۆلى ئاوهلکاری بینی، له روانگه ی ئه رکی ئاوهلکار یان فریزی پيشناوی ئهوا دهتوانریت سه رپشکانه جووله ی پیکریت، وهک:

۴- ئیوه که ی دین؟

۵- که ی ئیوه ± دین؟

[.....]

٦- ئیوه به یونهی چیهوه هاتون؟

ف پ ن

٧- به یونهی چیهوه ئیوه ± هاتون؟

ف پ ن

دهبیت ئه وهش له یاده نه کریت، گهر دهرخهر له فریزی ناویدا (فورمی راده) بیته، ئهوا ئهه فورمه جیگورکی پیده کریت، وهك:

خویندکاره کان هه موو نامادهن.

هه موو خویندکاره کان نامادهن.

جوړیکی تر له گواستهوه له رستهی ئاویتهدا دهبیت بهوهی گریی ناوی/ بکهری رستهی شوینکهوتوو بهره وه سهرهتای رستهی سهرهکی دهچیت و شویتیهک له شوینه کهی جیده هیلیت، وهك:

٨- ئهوه دیاره، { که نازاد ئارهزووی خواردن دهکات }

٩/أ- نازاد دیاره، { که ± ئارهزووی خواردن دهکات }

٩/ب- نازاد دیاره، { که ± چهزی له چیه }

ئهوهی لهه جوړه جولیهدا بهرجهسته دهبیت، تیشک خسته سهر کهسی بکهره. ئهه جوړه تیشک خسته له رستهی سادهشدا، له دوو شیوهدا بهدی ده کریت:

١. هینانه پیشهوهی دهرخهری دهرخراو له گریی ناوی بکهری رستهی کار تینه پهردا، وهك:

١٠- شووشه پیه نجه ره که شکا.

(١) (٢)

١١- په نجه ره که شووشه کهی شکا.

(١) (٢)

جگه له هینانه پیشهوهی دهرخهر مؤرفیمی (ی) خسته پال لابر، دهرخراو ناسراو کراو، جیناوی کهسی سییه می تاکی وه رگرتوه. (محمد معروف فتاح، ١٩٩٢، ١٢٨)

٢. هینانه پیشهوهی بهرکار: (کاروان عمر قادر، ٢٠٠٨، ٧٣)

١٢- نازاد کتیبه که یگری.

١ ٢ ٣

١٣- کتیبه که نازاد کری

١ ٢ ٣

۳. هینانه پیشهوهی رستهی شوینکه و توو:

۱۴- أ. (سه رکۆلمی یار) به بای باوهشین پرده بیت له خوین، (چونکه) زۆر ناسکه.

ب. هینده ناسکه به بای باوهشین، سه رکۆلمی ئالی پرده بیت له خوین.

رستهی یه کهم دارشتهی رۆنانی شاراوه / ژیره وهی قالی ریزمانی رستهی ئاویتیه دواى جوولهی که ره سه کان رستهی دووهم به رهه م هاتوو، که رۆنانی سه ره وهی رستهیه، به واتایه کی تر له ریزمانی به ره مهیندا، (پیکهاتهی رستهی دوو بهش پیکى دینیت: بنج و گوێزانه وه)^(۱).

۱۵/أ- (تۆ) درک مه به، نه گهر (تۆ) ناتوانیت گۆل بیت.

۱۵/ب- نه گهر گۆل نیت، درک مه به.

۱۶/أ- من دیم، گهر تۆ بیت.

۱۶/ب- گهر تۆ بیت، من دیم.

گواستنه وهی کی هاو به شی نیوان زمانه کان هینانه پیشه وهی بهر کاره بو شوینی بکه ره له رستهی بکه ره نادیاردا، به واتا ئه م جو ره له گواستنه وه، گواستنه وهی کی به خورتیه، به مه به ستهی دارشته وهی قالی ریزمانی رسته که یه کسانه به گ ن - گ ک، وهک له نمونه که دا دیار بکراوه:

۱۷- أ. ئازاد کتیه که یکرى.

۱ ۲ ۳

ب. کتیه که کررا.

۱ ۲

نمونه کان به گشتی ئاماژهن بو سنوری جو لهی که ره سه پیکهینه ره کانی رسته له زمانی کوردیدا، ئه مهش ره نگدانه وهی وه چه تیۆری سنوردانانه له تیۆری دهسهلات و بهستنه و دا.

۲-۲ / تیۆری دهسهلات: Government Theory

تیۆری فه رمانه وهی یان حوکمکردن چه مکی دهسهلات بهر جه سته ده کات، ئه و چه مکه ی هه ماههنگی و گونجان له پیکهاته بنجیه کانی رسته دا ده نوینیت، ئه م چه مکه حوکمکردن یان بوونی دهسهلات، چه مکی کۆنه، که له ریزمانه نه ریتیه کان / باو یان زمانه وانی پیش ریزمانی به ره مهیندا به کار براوه (محمد دبیر مقدم: ۱۳۸۳ : ۴۴۳). به گشتی دهسهلات به و واتایه دیت، که که ره سه یهک دهسهلاتی به سه ره که ره سه یه کی تر دا هه یه له روانگهی پیویستی که ره سه که به که ره سه گه لیکی تر، وهک پیویستی کاری تیه ره به بهر کار یان پیویستی پيشناو به ناو، جیناو یان فریزی ناوی، چونکه دهسهلات مه رجیکى پیویسته بو دیار بکردنی حالته ریزمانیه کان، به واتایه کی تر چه مکی بنجی تیۆری دهسهلات بریتیه له و په یوه ندییه ی له نیوان سه ره ی پیکهاته و که ره سه وابه سته کانی، واته په یوه ندییه کی پیکهاته یه، که زالی دهسهلاتی پیکهاته ی که مینه یه.

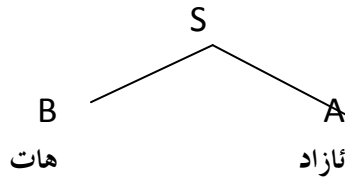
۲-۲-۱ / دهسهلات:

^۱ مه به سته: بنج پر کردنه وهی قالی ریزمانی، گوێزانه وه و لا بردن و جو لهی که ره سه پیکهینه ره کان بی ئه وهی کاریگه ربیان له سه ره و اتا هه بیت.

بۆ نواندنی چه مکی دهسه لاتی له نیوان سه ره و که ره سه په یه سه کانیدا، پیوستی ته و او کاری واتای ده پر او بهر جه سه ده بیته بۆ نمونه ده گوت ریت:

١- نازاد هات.^(١)

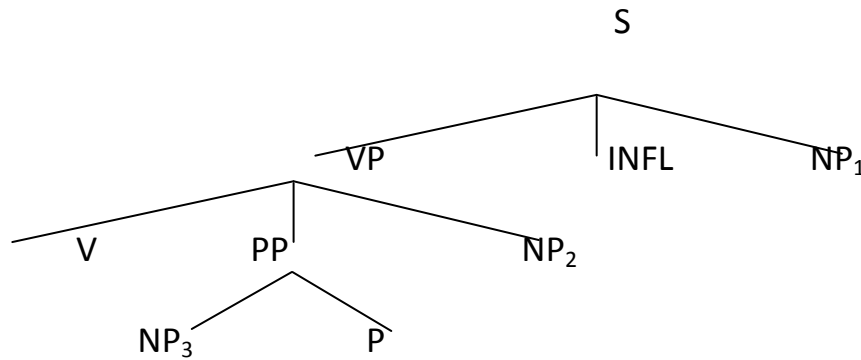
له شیکاری دره ختیدا، ئەم فورمه وەر ده گرت:

لیره دا پیکهاته ی A وه ک فریزیک دهسه لاتی به سه ر B دا وه ک فریزیک ده بیته، نه وه ی لی ره دا جی سه رنجه په یه ون دی A و B په یه ون دیه کی ناسۆیه، واته هیچ کامیان له پرووی شوینه وه بالاتر نین، دیسان A و B وه ک دوو پیکهینه ری رسته ده چنه ژیر یه ک گریه (S) به واتا هه ردو کیان یه کتر هه لده سو رین.

٢- نازاد کتیپکی بۆ دانا کری.

شیکاری دره ختی ئەم رسته یه:

له م شیکاره دا، له روانگی گونجاندنی بکه رو کرداره وه، کات و کهس جیگه ی دراوه تی- نه گه رچی INFL له پیکهاته ی کردار دایه، دابه شکردنی دووانی کراوه ته سیانی به مه بهستی روونکردنه وه ی تیوره که، خستنه پرووی په یه ون دی ناسۆی و به سه ر دا روانین- شیکاره کهش نه وه ده گه تیته، که:

١. VP دهسه لاتی به سه ر NP1 و INFL دا هیه.

٢. VP دهسه لاتی به سه ر هیچ کام له فریزه کانی NP2، PP، V دا نییه، به لکو ده روانیته به سه ر یاندا و سه ر په رشتیار یانه.

٣. به هه مان شیوه PP دهسه لاتی به سه ر NP2، V، INFL، NP1 دا هیه و ده روانیته به سه ر P و NP3 دا.

٤. واته: نه گه ر له PP یه وه بۆ یه کهم گرتی سه ر په رشت (S) به رز بیینه وه نه و کات ده ستمان ده گاته گری ناوبراوه کان.

^١ له م توژینه وه یه دا به مه بهستی جیا کاری، نمونه کانی هه ریه که له تیوره پیکهینه ره کانی تیوری دهسه لاتی به سه ر به سه ر به سه ر (١) ده ستیپ کردوه.

لهم روانگه‌یهوه بو به‌ئاگابوونی زۆرتر ده‌بیئت له چه‌مکی ده‌سلاتی پیکهاته‌یی بروانین، که له تیوری ده‌سلات و بهستهوه‌دا پیناسه‌ی جوړاو جوړی بو‌کراوه، یه‌که‌م که‌سێک که پیناسه‌ی بو‌کردووه، (رین هارت) بووه له (۱۹۷۶) (محمد دبیر مقدم: ۱۳۸۳: ۴۴۵) کارکردن و کاریگه‌ری ئه‌م چه‌مکه‌ی له دیاریکردنی بو‌گه‌راوه‌ی جیناوه‌کاندا بووه.

۲-۲-۲ / ده‌سلاتی پیکهاته‌یی: Constituent Command

بنه‌مای پیکه‌ینه‌ری ده‌سلات په‌یه‌هسته به جوړی په‌یه‌هندی ده‌برپراوه‌کانه‌وه، لیره‌دا ئاماژه بو‌ئوه کراوه، که: گریی A ده‌سلاتی پیکه‌ینه‌ری به‌سه‌ر گریی B دا ده‌بیئت، ئه‌گه‌ر:

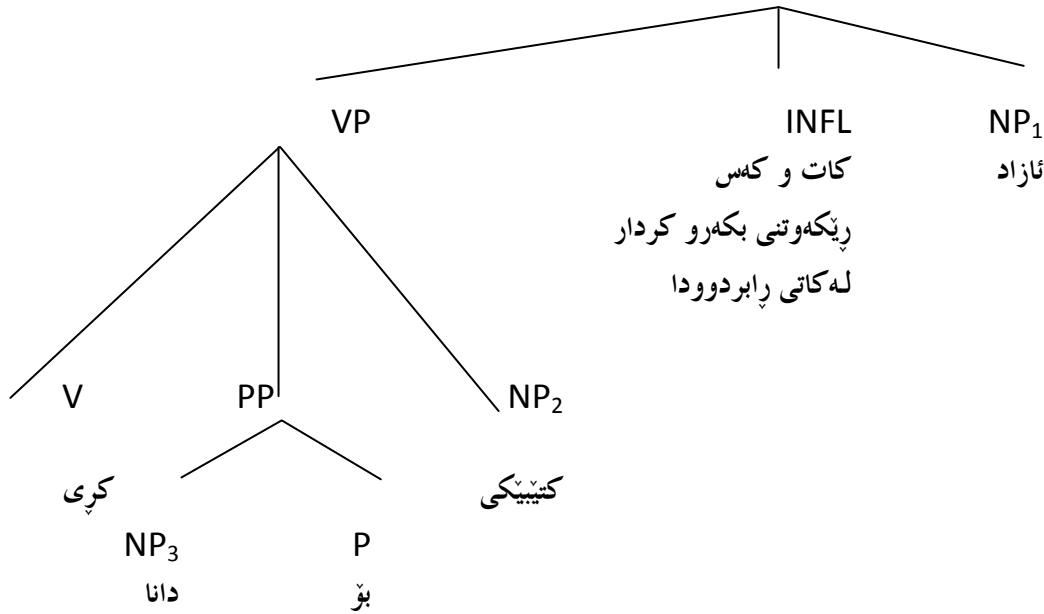
۱- نه A بروانیت به‌سه‌ر B دا، نه B بروانیت به‌سه‌ر A دا، واته هه‌ردووکیان ده‌که‌ونه ژیر گریه‌کی - پرۆزه‌ی گه‌وره‌کراو - وه‌ک (S).

۲- پرۆزه‌ی گه‌وره‌کراوی زۆرینه (maximal projection) ده‌بیته سه‌رپه‌رشت به‌سه‌ر هه‌ردوو گریی A و B دا. ئه‌وه‌ی لهم بواره‌دا مه‌به‌سته: پرۆزه‌ی گه‌وره‌کراوی زۆرینه، ئه‌و گریه‌ی په‌لک ده‌کریت و ده‌روانیت به‌سه‌ر A و B دا واته S، هاوکات پیناسه‌ی ده‌کریت که A په‌لک بکریت و بروانیت به‌سه‌ر B دا جا AS بیئت، یان نا. به‌واتایه‌کی تر، ده‌شیت، پرۆزه‌ی گه‌وره‌کراوی زۆرینه، VP یان PP یان S بیئت. هاوکات له چوارچیه‌ی گوزارشته‌کانی تیوری $\bar{X}$ ئیکس باردا، پرۆزه‌ی گه‌وره‌کراوی زۆرینه، گریه‌که، که خاوه‌نی به‌های جووت باره، واته ($\bar{N}$ ، $\bar{V}$ ، $\bar{P}$) که هه‌مووان به $\bar{X}$ ده‌نوینین. لهم روانگه‌یهوه نمونه‌ی ژماره دوو شیکار بکریته‌وه، به‌وه‌ی که له شیکاری دره‌ختیدا خراوته روو:

NP₁ ده‌سلاتی به‌سه‌ر INFL و VP و ئه‌وه‌ی ده‌چینه ژیر په‌لکه‌کانی VP، یان ئه‌وانه‌ی VP ده‌روانیت به‌سه‌ریاندا ده‌بیئت، لهم روانگه‌یهوه پرۆزه یان گریی گه‌وره‌کراوی زۆرینه (S) ه.

هه‌روه‌ها V ده‌سلاتی به‌سه‌ر NP₂ و PP و ئه‌وه‌ی PP به‌سه‌ریدا ده‌روانیت ده‌بیئت، چونکه گریی گه‌وره‌کراوی زۆرینه V (واته یه‌که‌م گریی په‌لک کراوی سه‌رپه‌رشتی V) VP یه‌و ئه‌گه‌ر له V یه‌وه هه‌لکشین ده‌ستمان به‌گریکانی تر ده‌گات. به‌م پیه‌ NP₂ ده‌سلاتداره به‌سه‌ر V، PP ئه‌وه‌ی PP به‌سه‌ریدا ده‌روانیت ده‌سلاتی پیکهاته‌یه، به‌هه‌مان جوړ PP ده‌سلاتی پیکهاته‌یی به‌سه‌ر V و NP₂ دا هه‌یه.

له کۆتاییدا P و NP₃ ده‌سلاتی پیکهاته‌ییان به‌سه‌ر یه‌کدا هه‌یه، چونکه گریی گه‌وره‌کراوی ئه‌م دوانه PP یه، له کاتیکدا NP₂ ده‌سلاتی پیکهاته‌یی به‌سه‌ر INFL و NP₁ دا نییه، چونکه گریی گه‌وره‌کراوی زۆرینه‌ی بالای - سه‌رپه‌رشتی - NP₂ گریی VP یه، که خوی بالاتر نییه یان ناروانیت به‌سه‌ر INFL و NP₁ دا، به‌م پیه ئه‌وه روونده‌بیته‌وه، که هه‌چکام له V و PP ده‌سلاتی پیکهاته‌ییان له‌سه‌ر NP₁ نابیئت، ئه‌م روانگه تیورییه له زمانی کوردیدا ده‌به‌زینریت، به‌وه‌ی V کات و که‌س له‌خۆده‌گریت ده‌سلاتی پیکهاته‌یی به‌سه‌ر NP₁ بکه‌ری رسته‌دا ده‌بیئت. هاوکات NP₃ ناتوانیت ده‌سلاتی پیکهاته‌یی به‌سه‌ر NP₂ و V دا هه‌بیئت، چونکه گریی گه‌وره‌کراوی NP₃، PP یه. به‌و واتایه‌ی که‌ره‌سه‌ی شیکارکراوی گریه‌که ده‌سلاتی پیکهاته‌یی به‌سه‌ر گریه‌که و بالاتریدا نییه.

له روانگه‌ی ئەم پێشینه‌یه‌وه له‌سه‌ر ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌یی، رینگه‌ بو لیكدانه‌وه‌ی چه‌مکی حوكم‌کردن Government ده‌كرێته‌وه، كه كارێگه‌ری وشه‌یه‌ك له‌سه‌ر وشه‌گه‌لیكی تر له‌خۆده‌گرت له‌ روانگه‌ی هه‌موار كرده‌وه، كه به‌لای چۆمسه‌كییه‌وه حوكم‌کردن بریتیه‌ له‌ نزیكترین په‌یوه‌ندی ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌یی، وێرای پێوستی بوونی دوو مه‌رجی تر له‌سه‌روو په‌یوه‌ندی پێکهاته‌یی، كه ئەوانیش:

١. تهنه‌ سه‌ره‌كان ده‌توانن رۆلی فه‌رمانه‌ه‌وایی ببینن.

٢. تهنه‌ جێکه‌وته‌ی گرتی ناوی و گرتی پێشناوی قبول‌که‌ری حوكم‌کردن.

هاوکات سه‌ره‌ یان حوكم‌که‌ر به‌گه‌شتی بریتیه‌ له‌ ره‌گه‌زی گه‌ردانه‌ری: کاتدار، کردار، پێشناو له‌ چوارچێوه‌ی گوزارشته‌کانی تیوری ئیکس باردا، كه به (P, V, N) ناماژه‌یان بو ده‌کریت و هه‌موویان به X^o ده‌نوێنرین. (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٩: ٤٤٧)

هاوکاری نیوان ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌یی و ده‌سه‌لات په‌یوه‌سته به‌ دیاریکردنی چۆمسه‌کی بو گۆرراوه‌کانی a نه‌لفاو B بیتاو هاوشیوه‌کانیان له‌گه‌ڵ فه‌رمانه‌ه‌واییدا، به‌راورد ده‌کات.

٢-٢-٣ حوكم‌کردن Government

له‌ روانگه‌ی گۆرراوه‌کانی گرتی A و B ده‌گوتریت، گرتی A فه‌رمانه‌ه‌وایی گرتی B ده‌کات، نه‌گه‌ر:

١. A سه‌ره‌بیت.

٢. گرتی گه‌وره‌کراوی زۆرینه‌ی سه‌ره‌رشت به‌سه‌ر B دا هه‌مان گرتی سه‌ره‌رشتی A بیت.

٣. A ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌یی به‌سه‌ر B دا هه‌بیت.

له‌ روانگه‌ی مه‌رجه‌کانی حوكم‌کردنه‌وه، ده‌گه‌ر پێنه‌وه بو لیكدانه‌وه‌ی نموونه‌ی رابردوو- نازاد کتیبیکي بو دانا کری.

۱. بهوپییهی INFL ره گهزیکی ریزمانی گهردانکهره - ریکخهری کات و کهسی بکهرو کرداره - دهپیته سه ره و حوکمی NP₁ ده کات.
۲. جیکه وتهی گریی زۆرینهی S، NP₁ ه، که سه ره پهرشتی NP₁ و INFL ده کات، ئه مهش ئه وه ده گه یه نیته، که INFL ده سه لاتتی پیکهاتهیی به سه ر NP₁ دا هه یه.
۳. له م روانگه یه وه V له شیکاری دره ختیدا حوکمی NP₂، PP ده کات، چونکه V سه ره تای پیکهاتهی VP یه و خودی VP زاله به سه ر V، NP₂، PP دا.
۴. گریی پیشینی کرای گه وره تری NP₃ که PP یه زال نییه به سه ر V دا به لکو P وه ک سه ره حوکمی NP₃ ده کات، له م لیکدانه وه یه جهخت ده کریته وه له سه ر ئه وه ی، که حوکم کردن په یه سه ته به یاسا گه لیکی ده سه لاتتی پیکهاتهیی وه ک ئه وه ی له شیکاری دره ختی نمونه که دا هاتو وه، که V ده سه لاتتی پیکهاتهیی به سه ر NP₂، PP ئه وه ی PP زاله به سه ریدا وه ک NP₃ هه یه، به لام نابیته حوکمکهر به سه ر NP₃ دا چونکه سه ره ی NP₃، P یه.

۲-۳ / تیۆری دۆخی ریزمانی: casetheory

ئهم وه چه تیۆره له تیۆری دهسهلات و بهستنه و هدا به تیۆری دۆخی ریزمانی ناو ده بریت، که تییدا رۆلی گری ناوییه کانی پیکهاتهی رسته ده خریته روو، لیکدانه وه ی بو ده کریته، له تیروانیی ورد بو پۆله فراوانه کانی ناو، کردار، ناوه لئاو، پیشناو، وه ک به شه ئاخاوتن، ته نه ا کردار و پیشناو هاو به شن له به خشیی رۆلی ریزمانی به گری ناوییه کان، هاوکات ره گهزی ریزمانی کات و کهس - INFL - یش ئه رکی گونجاندن و ریکهوتنی بکهرو کردار له ئه ستۆ ده گریته بو به خشیی رۆلی ریزمانی به گری ناوی بنجی رسته.

دۆخی ریزمانی گریی ناوی، له پیج حاله تدا به رجهسته ده بیته، (محمد دبیر مقدم: ۱۳۸۹، ۴۵۰).

۱. دۆخی بکهری: سه ری ریزمانی به خشه ری دۆخ INFL ه، وه ک:

دۆخی ریزمانی بکهری

Nominative case

۱- کوره که هات $\emptyset$

م. کات کات و کهس

۲- کوره کان هاتن

۲. دۆخی بهرکاری: کرداری تیپه ر ته واو کهری ناوه کی - له پیکهاتهی گریی کرداریدا - ده خوازیت، که پروودانی به سه ر دادیت، وه ک:

دۆخی ریزمانی بهرکاری

Accusative case

۳- ئازاد کتیبه که یگری.

بهرکار کرداری تیپه ر

ته واو کهری ناوه کی

٣. دۆخی تهواوکهری پيشناوی^(١): ناو/ گریئی ناوی حوکمکراو له لایهن پيشناوهوهو رۆلی تهواوکهری به یاریده ده بینن، له خستنه پرووی لایهنه نادیاره کانی روودانی کرداردا، وهك:

دۆخی ریزمانی پيشناوی

٤- نازاد به پین هات بۆ زانکۆ.

N-P N←P

Dative case

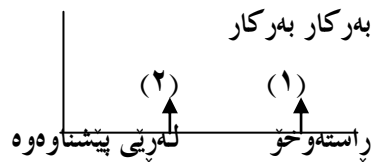
٥- نازاد کتیبه کهی دا به براگهوره کهی.

PNP

ئهم جووره له دۆخ له گهڵ ئهو کردارانهی دوو داواکار دهخوازن داواکراوه کان به بهرکاری بهرابی (primary object) و بهرکاری دووهم (secondary object) داده نرین له م یاسایه دا بهرجهسته ده بیته { NP⁻ }

{ NP_{VP} } (محمد دیر مقدم: ١٣٨٣: ٤٤٨)

٦- نازاد { کتیبه کبه دلیره دات. }

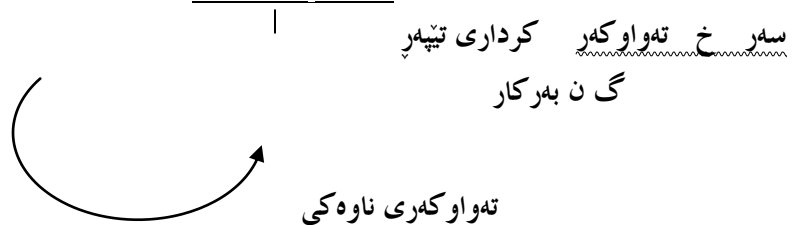

ئه گهرچی ئهمه لیکدانه وهی وای بۆ کراوه، که دۆخی بهرکاری دووهم دۆخیکی زگماکیه، به لام له راستیدا ئهو کردارانهی جووت گریئی ناوی دهخوازن بهرکاری دووهمیان سه ره ی حوکمکهریان پيشناویک، که رپچکه ی به شدار بوونیان له پیکهاته ی رسته دا بۆ خۆشده کات، ئهمهش ئه وه ده گه بیته که دۆخی ریزمانی زگماکی له زمانی کوردیدا نیه، به لکو ریزبه ندی پیکهاته کان بپ بوونی هیچ نامازه یه کی چه سپاو - پيشگر، پاشگر - له جیکه وته کاند، ئه وه ده خاته روو که به خشینی دۆخ په یه وهسته به هاو سییه تیه وه.

٤. دۆخی خستنه پال: genitive ناو، جیناو، یان گریئی ناوی، که ده که ویتته پیکهاته { NP-X⁻ } له حوکمکراوی

پیکهاته که داسو ودمه ند ده بیته. بۆ نمونه:

٧- نازاد کتیبه که پیتۆ پخۆ ئنده وه.

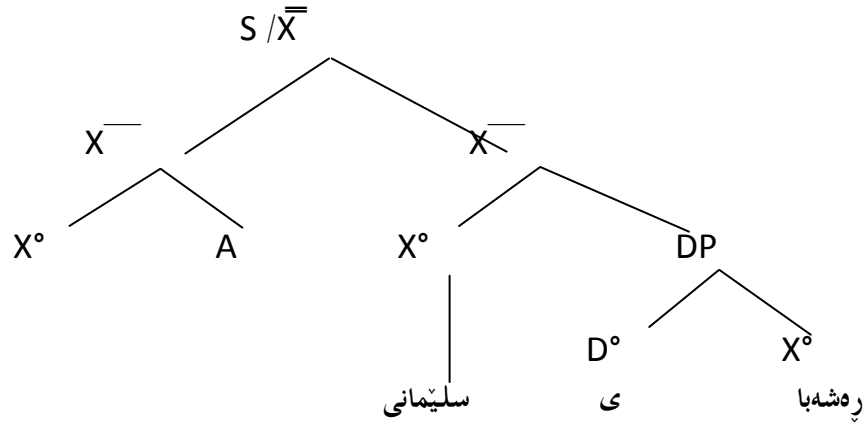

٨- ره شه یاسلیمانی به هیزه.

سه ره خ تهواوکه ره

^١ هندیك نووسه ر فۆرمی پيشبه ند بۆ (preposition) به کار ده بینن، که ده شیت که ره سه ی تریش له خۆ بگریته، بۆ زانیاری زۆرتره پروانه: وریا عمر امین ئه لۆمۆرفی ریزمانی ١٩٨٩، ١٦٧، (سه لاح حه ویز، ٢٠١٤: ٦٣).

گ: ن بکه‌ریه

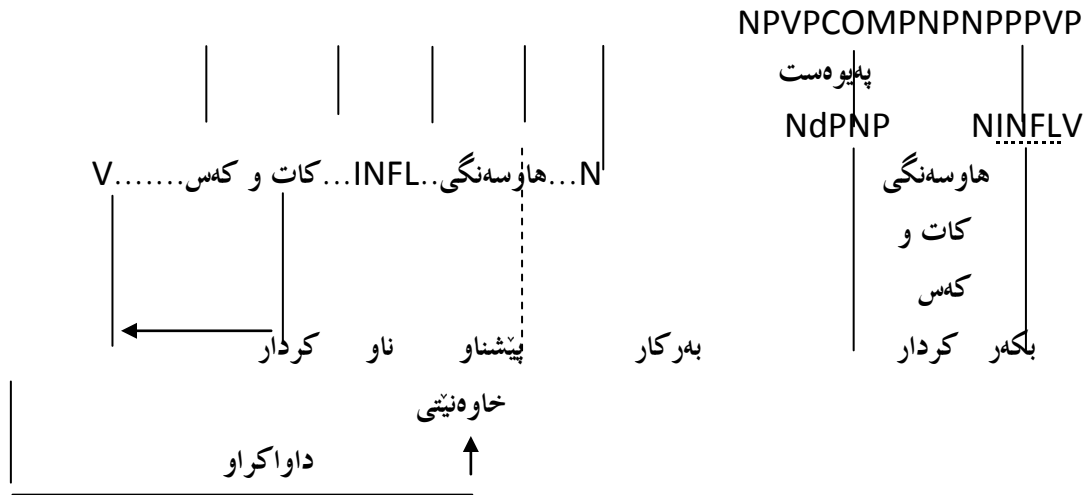

۵. دۆخی زگماکی: ئەو گری ئاویانهی، ده‌کەونه ژیر حوکمی به‌شیک له گری حوکمکەرەکانداو خاوه‌نی دیاریکاری {N}، خۆیان خاوه‌نی دۆخی زگماکی، یان خۆین، ئەم جوهره له دۆخ چۆنیتی دەربرینی پیکهاته‌یه‌کی فەرهنگی له‌خۆده‌گریت، که ده‌چیته پیکهاته‌یه‌کی له‌خۆگه‌وره‌تر، بۆم‌وونه له زمانی ئەلمانیدا تاکه وشه‌یه‌که له روانگهی ئه‌رکی بکه‌ری یان به‌رکاری بۆ نیرو بۆ می له تاکو کۆدا فۆرمی جیاواز له‌خۆده‌گریت. ئەمه به دۆخیکی زگماکی ئەژمارده‌گریت. (Matthews: 2011: 195).

به‌بۆچوونی چۆم‌سکی (محمد دبیر مقدم: ۱۳۸۳: ۴۵۰) یاسا رێزمانییه‌کان دیاریکەری دۆخی پیکهاته‌یه‌ی و دۆخی زگماکی تهنه‌ له‌لایه‌ن هه‌ندیک کرداره‌وه به‌رجه‌سته ده‌بیت، به‌لایه‌وه دۆخی زگماکی و ته‌واوکەری به‌یاریده له‌ رۆنانی ژیره‌وه‌دا دیاریده‌کری، دواتر له‌ رووکەشدا ده‌رده‌که‌ون. له‌ کاتی‌کدا (سه‌لاح هه‌ویژ ره‌سول: ۲۰۱۴: ۶۹) ده‌لیت "چۆم‌سکی دوو جوړ پیدانی دۆخ جیا‌ده‌کاته‌وه: پیدانی دۆخی رۆنانی، که به‌ ته‌واوی پشت به‌ ده‌سه‌لات government ده‌به‌سته‌ی، به‌شیه‌یه‌کی تاییه‌تی و پیدانی دۆخی بنجی، که پشت به‌ دوو مه‌رج ده‌به‌سته‌ی: (۱. پیدانی رۆلی با‌به‌تانه‌و، ۲. ده‌سه‌لات). بۆ پشتگیری بۆچوونه‌که‌ی چهند نمونه‌یه‌کی خسته‌ته‌روو. (۱) له‌ راستیدا نمونه‌کانی (۸۵) أ-، له‌گه‌ل بۆچوونه‌که‌دا ناگۆنجیت.

له‌ تیروانینیکی زانستیانه‌وه، شیکاری پیکهاته‌یه‌ی ئەم رسته‌یه، جوهره جیا‌وازه‌کانی دۆخی رێزمانی گری پیکهاته‌یه‌ره‌کان ده‌خ‌رینه‌روو:

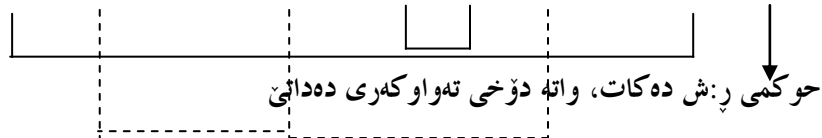
٩- نازاد پيوايه، كه نهو كتيبه كه ي له سه رميژه كه به جي هيشتووه.

به خشي ني دؤخي رژماني به گري ناييه كان:

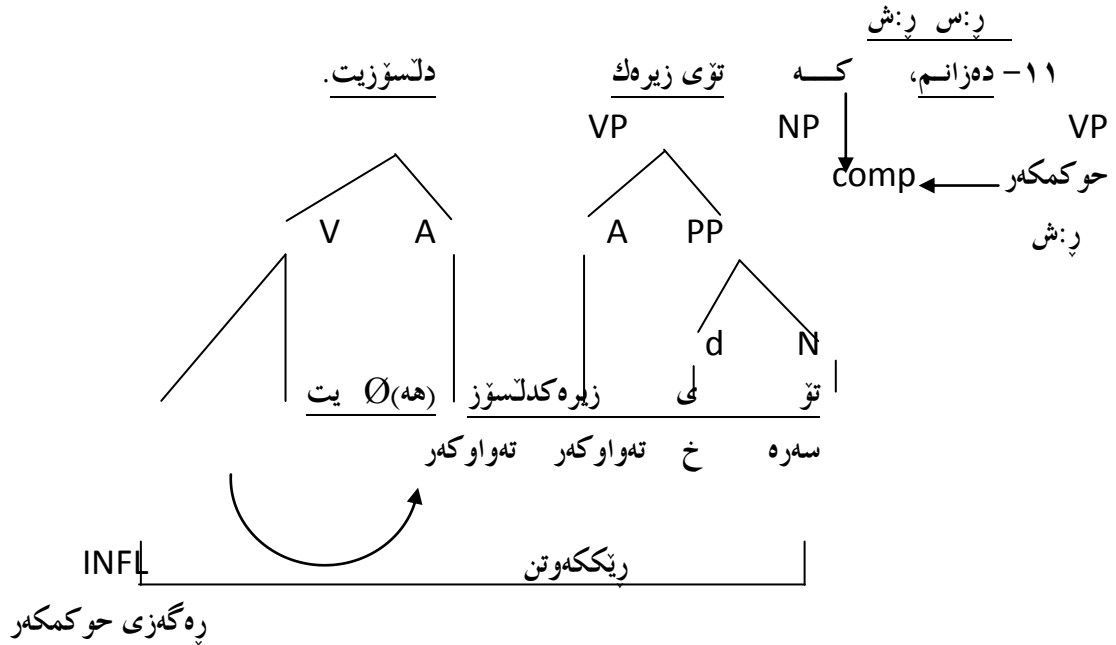
١. هؤكاري به خشي ني دؤخي بكهري به ههريهك له (نازاد) و (نهو) له رسته ي سه ره كي و شوينكه وتوو دا، ري كه وتني كات و كهسه، واته (INFL) كه ره گه زيكي رژماني گهردانكه ره.
٢. به خشي ني رؤلي/ دؤخي بهر كاري به گ ن - كتيبه كه- داوا كاري كرداري به جي هيشتووه، يه.
٣. سه رميژه كه وهك گريه كي ناي دؤخي رژماني له (له) ي پيشناو وهر گرتوو وهك تهواو كه ريكي به يار يده، داوا كاري دووه مي كرداري - به جي هيشتووه -، وابسته كردني دؤخي رژماني هه موو گريه كي ناي به سه ره ي نهو گريه وه بنه مايه كي گشتييه، به واتا نه م وتيه بو هه موو گريكان راسته وه له تيوري ده سه لات و به ستنه وه دا ناونيشاني پاليوه ري دؤخي بيده دريت، هه ر له م روانگه يه وه ده گوتريت: يه كي ك له كاري گه رييه كاني چه مكي حوكم كردن له تيوري دؤخدايه، به و واتايه ي، كه حوكم كردن زور گشتگيرترو فراوانتره له به خشي ني دؤخ، خودي دؤخ به خشين به شيكه له پيره وه كاني تيوري حوكم كردن. له م روانگه يه شيكاري نمونه ي پيشو به گورانيكي كه مه وه ده خريته روو.

١٠- نازاد پيوايه، كه نهو كتيبه كه ي توي له خو يندنگه به جي هيشتووه.

له م رسته ي ده دا، كرداري رسته ي سه ره كي - پيوايه - ده بيته سه ري حوكم كه ر بو كزي رسته ي شوينكه وتوو. له كاتي كدا رسته ي شوينكه وتوو ته نيا كه تيگوريهك نييه، كه دؤخ وهر بگريت، هاوكات كرداري به جي هيشتووه حوكمي گري ناي خواه نيئي و گري پيشناوي ده كات و دؤخي بهر كار و بهر كاري به يار يده يان بيده به خشي ني. به واتا دؤخي بهر كاري يان تهواو كه ري راسته وخو، داوا كاري كرداري رسته يه، به لام خو يندنگه دؤخه كه ي له پيشناوه وه وهر گرتوو. له كاتي كدا

جیناوی تۆ وهك تهواو کهری واتایی کتیبه که - گرتی ناوی خاوه نیتی - دۆخه کهی له ریگه (ی) خسته پالهوه وه رگرتوه. ئەمەش ئەوه ده گهیه نیت که خاوه نیتی وهك سه ره کانی (P, V, INFL) توانای به خشین دۆخی ههیه. جا کردار تهواو بیت یان ناتهواو:

ئوهی جیی سه رنجه حوکمکردنی له رستهی شوینکه وتوی ناویدا، له راستهوه بۆ چه په، له کاتیگدا له رسته کانی تردا، کردار وهك سه ری حوکمکهر ده کهوینته لای چه پی رستهو حوکمه کهی له چه په وه بۆ راسته.

٢-٤ / تیۆری رۆلپیدان Theta roles Θ theory

به شیگه له تیۆری حوکمکردن و بهستهوه، په یه وهسته به ئه رکیکی دیاریکراوی رۆلی پیتاوه، که ئه رکیکی گرنگی بنه مای پیوه ری پیتاوه ده خوازیت هه ر گومینتیکی کردار ته نیا یهك رۆلی پیسیپریت. له م روانگه په وه ده گوتریت پیتارۆل، وهك زاراوه یهك له تیۆری حوکمکردن و بهستهوه، گرتنه وهی رۆله واتاییه کان، وهك نامازه ی بکه ری و بهر کاری - حالته ی ئیعرابی - له خۆده گریت و به roles ده نووسریت (P.H. Matthews: 2011: 407) به و واتاییه ئه رکی تیۆری پیتا دیاریکردنی بواری واتاییه، وهك کارا، پیشوازی، ملکه چ بوون، ده سپیک، ئەزمونگەر، به ره وهرو هاوشیوه کانیا، له جوار چیوه ی تیۆری دهسه لات و بهستهوه، به ئه رکی پیتایی ده ناسرین و له پیکهاته ی (thematic- roles) هه لقلولان. پیویسته ئه وه بزانی، که ئه رکه کانی پیتا له بنج و ناوه رۆکدا هه مان ئه و بواره واتاییانه که له ریزمانی دۆخدا نامازه یان بۆکراوه، به لام ئه وهی شیوا ی نامازه بۆکردنه، له خسته ره ووی ئه رکه کانی پیتادا ئه وه یه، که بواری ئه رکه ریزمانییه کانی وهك (بکه ر، بهر کارو هاوشیوه کانیا)، له گه ل بواری ئه رکی واتایی (کارا، پیشوازیکه ر/ ملکه چ و هاوشیوه کانیا) هیه چ په یه وندییه کیا ن به یه که وه نییه، بۆ نمونه:

١- نازادپاره که یخسته گیرفانی داناوه.
بکەر بهرکاری کردار گرتی ناوی
یه کهم پیشناو بهرکاری دووهم
(له پرووی تیوری دۆخه وه)
به خشین حاله تی ریژمانی

٢- نازادپاره که یخسته گیرفانی داناوه.
کارا ملکه چ بوون کردار گرتی ناوی
سوودمه ند
له پرووی تیوری پیتاوه

ئهم دوو ئاراسته یه بهراوردیکمان له نیوان دوو تیوری دۆخ و پیتاوه بۆ دیاریده کات له گه ل ئه وه ی که ره سه کان یه کسانن، لهم پروانگه یه وه چۆمسکی جهخت له سه ر نه بوونی په یه وندی له نیوان دۆخی ریژمانی و دۆخی واتایی ده کاته وه ئه وه ده خاته پروو که یه ک حاله تی پیکهاته یی ده توانیت رۆلی پیتایی جوړاو جوړ بینه ت، به لām له تیوری دۆخدا یه ک رۆل ده بینه ت (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣: ٤٦١) بۆ نمونه:

٣- نازاد زۆر زوو هات.

٤- نازاد کتیبیکي دا به دانا.

٥- نازاد هزی له خویندنه وه یه.

نازاد له تیوری دۆخدا له هه رسی رسته که دا (٣، ٤، ٥)، بکهره، به لām له تیوری پیتادا، واته (لیکدانه وه ی واتایی) کاراو ده سپیک -مبتدا- ئه زمونگه ره. ئه مه ش ئه وه ده گه یه نیت، که له تا که رسته یه کدا جیکه وه ته یه کی ریژمانی وینای زۆر تر له ئه رکیکي بۆ بکریت، بۆ نمونه له رسته ی چواره مدا ده توانیت دوو ئه رک به (نازاد) بدریت، ئه ویش کاراو ده سپیکه. هاوکات هه ر له رسته ی چواره مدا، که کرداره که ی دوو بهرکار ده خوازیت له تیوری دۆخدا ده بنه بهرکاری یه که م و بهرکاری دووهم، به لām له تیوری پیتادا، فۆرمه کانی (کتیبیک، دانا) دوو رۆلی جیاوازیان دراوه تی.

خالیکي تری جیاوازی نیوان تیوره کانی دۆخ و پیتا، فۆرمه کانی (ئه وه، وه ها/ و) یه که ئاماژه ی جیناویان نییه.

٦- وه ها دیاره، که نازاد زیره ک ده بیت.

٧- ئه وه پروونه، که کی ده یاته وه.

٨- وه ها/ و ده زانیت، که نازاد یارییه که ده باته وه.

٩- ئه وه زانراوه، که نازاد یارییه که ده باته وه.

له دوو رسته ی (٧، ٩) دا فۆرمی (ئه وه) رۆلی جیناوی نیشانه ی نییه، به لکو وه ک ئاماژه یه ک بۆ گرتی کرداری رسته ی سه ره کی، له رسته ی (٦، ٨) دا وه ها جیکه ی بکهری گرتوه، بۆیه له تیوری دۆخدا رۆلی بکهر ده بینه ت، له رسته ی (٨، ٩) دا کردار بکهر نادیاره وه له قالبی رسته دا دیسان شویتي بکهر یان جیکه ی بکهری گرتوه، به یی ئه م پیشینه یه

دهتوانریت شوینی فۆرمه کانی (ئهوه- وهها/ وا) به جیکه وتهی بهتال بناسریت، بهتایبهت له گه ل ئه و فۆرمانه ی توانای رۆلبه خشینان نیبه وهک: (دهشیت، پیده چیت، دهرده که ویت، بیگومان، روون، ئاشکرا...) دا بۆمونه:

۱۰- }- {گ ک {پیده چیت نازاد به ناگاییت}}

۱۱- {نازاد گ ک {پیده چیت t به ناگاییت}}

۱۲- }- {گ ک {بیگومان نازاد به ناگاده بیت}}

۱۳- {نازاد گ ک {بیگومان t به ناگاده بیت}}

به تیروانین بۆ فۆرمی رسته کان تیینی ئه وه ده کریت که:

۱. له گه ل ئه وه ی فۆرمه کانی (پیده چیت و بیگومان) دهسه لاتیان به سه ر (نازاد) دا هه به، به لام ناتوانن دۆخی بکه ری به نازاد به خشن، چونکه کرداری دۆخ به خشن نین. وهک له ۱۰ و ۱۲ و ۱۳ ده رده که ویت.

۲. ئه وه ی جیی سه رنجه جیکه وته به تاله کانی (۱۲ و ۱۰)، (pro) ی تیدا دانانریت بۆیه هینانه پیشه وه ی ناوی (نازاد) له نمونه کانی (۱۳ و ۱۱) دا له زمانی کوردیدا ئه گه ر جووله یه کی ئاره زوومه ندانه ش بیت، به مه به ستی تیشک خسته سه ریکی زۆرتره، به لام له زمانی ئینگلیزیدا گواسته وه یه کی به زۆره/ خورتیه به مه به ستی ریزمان دروستی رسته کان، که به پالوته ی دۆخ -Case filter- داده نریت، به واتا: هه رگریه کی ناوی ده برپراوی ده نگیی، ده بیت دۆخی هه بیت، گه ر ده برپراو نه بیت به (pro) ده نوینریت، له م روانگه یه وه شوینی گری ناوی و (pro) ی ده رنه برپراو دۆخ وه رناگرن، ئه مه ش ئه وه ده گه یه نیت که ره وتی گری ناوی بی دۆخ له نمونه کانی (۱۳ و ۱۱) دا، روونه و دانانی (pro) هه نگاوکی زانستییه و له تیوری چاودیریدا روونده بیته وه، له کاتی کدا ئه م فۆرمانه به یی تیوری پیتا هه یچ رۆلینک وه رناگرن، به لکو ملکه چی ئه و شوینه ن. به واتا جیکه ی بکه ره له روانگه ی ئه رکه کانی پیتاوه رۆلیان وه رنه گرتوه، بۆیه به رۆل بزرکه ر ناوده برین.

دیسان ده بیت بزانی، که رۆلی پیتا له رۆنانی ژیره وه دا دیاریده کریت، به واتا کردارو داواکارییه کانی ده خاته روو، که تیدا بکه ره به داواکراوی ده ره کی و به رکار به داواکراوی ناوه کی ده ناسرین، بۆمونه:

۱۴- نازاد په نجه ره که ی شکاند. نازاد: کارایه/ هۆکاره.

۱۵- نازاد ده ستی شکا. نازاد: ملکه چه- ئه وه ی به سه ر ده ستی نازاد دا هاتوه به

هۆکاریکی نادیاره.

له روانگه ی ئامازه ی ناجیناوییه وه له نمونه ی (۹) دا پرسیاریک دیته ئاراه، که ئاخۆ دۆخو رۆلپیدان له رسته ی بکه ر نادیاردا، که به رکار شوینی بکه ره گریته وه چی رووده دات؟ له وه لامدا ده گوتریت:

له م جوړه رستانه دا

أ. کردار دۆخ نابه خشیت، واته ناتوانیت حالته تی به رکاری/ ته واو که ری ناوه کی بدات.

ب. بزرکه ری ئه رگومینتی/ داواکراوی ده ره کییه.

لهم پروانگه یوه (Burzio: 1986) دوو خال دهخاته پروو، که به (Borzio's generalization) ده ناسریت، دهخاته پروو:

١. کرداریک، که بزرکهری نهرگومیتتی دهره کی بیت، ناتوانیت رۆلی بهرکار بهخشیئت.
٢. کرداریک، که توانای بهخشین رۆلی بهرکاری نه بیت، ناتوانیت رۆلی بیتا به نهرگومیتتی دهره کی بدات (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣: ٤٦٥).

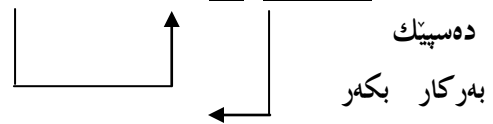
پیشتر نوه خراوته پروو، که به شیوه به کی گشتی، بوهر حالت و جیگه به کی ریزمانی رسته به ک پیتارۆل شباوی هه به، خودی نهم حوکمه ی چۆمسه کی به پیوهری بیتا (θ-criterion) ده ناسریت.

پیوهری بیتا:

ههر نهرگومیتتی که تنیا به ک رۆلی بیتا به دهست ده هیئت و ههر رۆلیکی پیتاش تنها به به ک نهرگومیتت ده دریت. لیروه ده گوتیت: رسته وه ک فورمیکی ریزمانی نازاد، که هه لگری و اتاو چه مکوه تیگه یشتن دینیتته ناروه، سی ناست بهرجه سته ده کات، ناستی ژیره وه، ناستی سهروه وه، لیکه وته ی فورمی لوزیکی، به پی پیوهری بیتاله هه ریه ک لهم ناستانه دا هه چ نهرگومیتتیکی زیاتر له به کجار رۆلی بیتا به دهست ناهینیت و هه چ رۆلیکی پیتاش بی سوود نابیت و به نهرگومیتتیکی وه په یوهست ده بیت.

١٦- نازاد پیوايه، که دانا به ناگایه. کرداری پیوايه نهم نهرگومیتته ی داوای ده کات، ده سپیک بکهری ر:ش رسته به کی شوینکه وتوو ه.

١٧- نازاد پیوايه، دانا ده شیت به ناگایت.

له چوارچیوه ی تیوری ده سه لات و به سته وه دا، ناتوانیت نهم لیکن دیرینه وه که رسته ی (١٦) رۆنانی ژیره وه و رسته ی (١٧) رۆنانی سهروه بیت، چونکه له رهوت و کاریگری گواستنه وه ی بکهری رسته ی شوینکه وتوو دا رۆلی پیتایی خوی له گری کار رسته شوینکه وتوو که وهرده گریت و ده گوازیته وه بۆ جیگه ی بهرکاری رسته ی سهره کی، نهم جیگه به کرداری رسته ی سهره کی رۆلی پیده بهخشیئت.

به وردبونه وه له دوو رسته ی سهروه وه (١٦، ١٧)، نهم به دی ده کریت، که نهم دوو رسته به دوو رۆنانی ژیره وه ی جیاوازیان هه به، چونکه وه ک پیشتر ناماژه ی بۆکرا رۆلی بیتا له دیوی شاره وه دا دیاریده کریت، نهمه ش نهمه ده گه به نیئت، که گری ناوی (دانا) له نمونه ی (١٦) دا رۆلی بکهری/ تهواو کهری دهره کی گری کار (به ناگایه ی وهرگرتوو ه، به لام له نمونه ی (١٧) دا، رۆلی بهرکاری/ تهواو کهری دهره کی له کرداری (پیوايه ی) رسته ی سهره کی وهرگرتوو ه. به واتا بنهماکانی پیوهری بیتا ریگه نادات هه چ نهرگومیتتیکی له دوو سهرچاوه ی جیاوازه وه رۆلی بیتا به دهست به نیئت.

۲-۵ / تيۇرى چاودېيىكردن control theory

ئەم وەچە تيۇرە، كە بەشىكى تيۇرى بىنجو بىنەماكانە و بە چاودېيىكردن، يان جىلە وگىرى بۇ گەراوہ كان / سەرچاوە refernce، ناودەبريىت. لەسەرەتادا ئاماژە بۆئەوہ كراوہ، كە رېژمانى گىشتى ژمارەبەك پارامېتەر لەخۆدە گىرېت و ھەر پارامېتەريىكىش خاوەنى دوو بەھايە، كە يەككىيان پارامېتەرى جىناوى خراوہ (بروانە ل)، لەم روانگەيەوہ ئەم تيۇرە ئاماژە كوردن بۇ جىناويىكى خراو لەخۆدە گىرېت و بە (pro) دەناسرېت، رەوتى كار كوردنى (pro) ئاستى شىوہى لۆژيىكى زىمانە.

پېشتر لە بەشەكانى رېژمانى بەرھەمھيىن و گواستەنە وەدا، جولەو گواستەنە وەي ئەرگومېنتەكان بە بەشىكى ئەم رېژمانە دانراوہ، كە تېيدا بىكەرى رېستەي شوپىنكەوتوو لە شىوہەبەكدا ئاماژەبوو بۇ بىكەر يان بەركارى رېستەي سەرەكى، كە بەھاوئاماژە — قەرىنە — ناودەبريىت. (محمد دېر مېقەم: ۱۳۸۳ : ۴۶۷) بۇغومونە:

* ۱. ئازاد دەيەويىت { كە ئازاد بىروات بۇ زانكۆ }.

۲. ئازاد دەيەويىت بىروات بۇ زانكۆ.

لە بەراوردى رۆنان و لېكەوتەي لۆژيىكى ئەم دوو رېستەيەدا، ئەوہ دەردەكەويىت:

أ. لە رېستەي يەكەمدا ئەگەر بىكەرى رېستەي شوپىنكەوتوو يەكسان و ھاوئاماژەبىن ئەوا ئەو رېستەيە، رېستەيەكى نارېژمانىيە.

ب. بەلام، گەر بىكەرى رېستەي شوپىنكەوتوو يەكسان و ھاوئاماژە نەبوو ئەوا رېستەكە رېستەيەكى رېژمان دروستە^(۱). وەك:

۳. ئازاد دەيەويىت كچەكەي بىروات بۇ زانكۆ.

كردەي نېشانە كوردن، دەشېت لەنيوان دوو ئەركى جىاوازي ناويك يان جىناويك بېت لە بەشە بېكەيىنەرەكانى رېستەيەكى ئاويىتەدا، وەك يەكسان بوونى بىكەرى رېستەي شوپىنكەوتوو لە گەل بەركارى رېستەي سەرەكىدا.

* ۴. دايكەكە مندالەكەي رايىنا، كە { مندالەكە شىرەكەي بە كوپ بىخوات }.

۵. دايكەكە مندالەكەي رايىنا، كە شىرەكەي بە كوپ بىخوات.

ئەگەرچى رېستەي يەكەم بە نارېژمانى ئەژماردە گىرېت، چونكە دووجار فۆرمى (مندالەكە)، كە ھاوئاماژەن دووبارە بۆتەوہ، بەلام رېستەي دووہم پاش لاخستنى بىكەرى رېستەي شوپىنكەوتوو، رېستەكە دەيىتە رېستەيەكى رېژمان دروست.

ئەمەش ئەوہ دەخاتەروو، كە گواستەنە وەي بىكەرى رېستەي شوپىنكەوتوو بۇ جىگەي بەركارى رېستەي سەرەكى لە تيۇرى دەسەلات و بەستەنە وەدا بە پېويىست دانانرېت، بەلكو تەنيا گۆنە كوردن و لاخستنى بەھاو ئاماژە كوردن يىكەتەي رېژمانى دروست دېتە ئاراوہ. بە واتايەكى تر رۆنانى ژېرەوہى رېستەكانى (۲، ۵) بە رېزبەندى شىوہى (۶، ۷) دەبېت بەو پېيە لە بەرھەمھيىن و گواستەنە وەدا ناوہ دووبارە ھاوئاماژەكانى رۆنانى ژېرەوہ، دەگۆرېت بۇ جىناوى ئاماژەيى، كە (pro) دەينويىت، لە غومونەي (۶) دا pro پەيوەستە بە بىكەرى رېستەي سەرەكى و لە (۷) دا پەيوەستە بە بەركار.

^۱ ئەم بۇچوونە بۇ زىمانى ئىنگىلىزى و ھاوشىوہەكانى — كە بىكەر خراو نىن — دروستە، بەلام بۇ ئەو زىمانانەي كە بىكەر خراون، وەك زىمانى كوردى رېنگە پىندراوہ.

٦. نازاد دهيويت {pro} پروات بو زانكو

٧. دايكه كه منداله كهى راهينا {pro} شيره كهى به كوپ بخوات

نمونه كان نهوه دهخندهروو، كه جيناوى نامازهي جيناويكي نهينراوه، هاوشيوه جيناوى بينراو خاوهنى تايبهتيتي ژمارهه ره گهزو كهسه، نه گهرچي له هزرده بووني ههيه، بهلام له پرووى دهربرينهوه نابهرجهستهيه، به واتا دياريكاره كانى جيناوى نامازهي له پرووى ژمارهه كهسو ره گهزهوه يه كسانه به دياريكاره كانى نازادو دايكه كه، بويه نهه جيناوه نامازهيپانه به زاراوهى جلهوگير -controller- ناوده نرين.

له نمونه كانى پيشوودا، ههست به بووني جيناوى پهيوهست به بكهرو بهركارى رستهى سهرهكى دهكرت -له ليكهوتهى لوژيكي دهربراره كاندا-، بهلام له گهل هندنديك كرداردا نهه كهرهسيه -جيناوى نامازه- بههردوو شيوه جيناوى بينراو نهينراو دهرده كهويت، وهك له نمونه كانى (٨/٨ و ٨/ب) دا بهديده كريت:

٨/٨- توركي ههرهشه له كورد دهكات، نالاي كوردستان له كهركوك داده كريت.

٨/ب- توركي ههرهشه له كورد دهكات، كه نهه نالاي كوردستان له كهركوك داده كريت.

٨/پ- توركي ههرهشه له كورد دهكات {pro} نالاي كوردستان له كهركوك داده كريت.

ليكدانهوهى واتايو چهكمى لوژيكي ههرسى رسته كه يهكن، له ٨/٨ دا هيچ نامازهيكه بو بكهري رستهى شوينكهوتوو نيهو له ٨/ب دا به پرووني نامازهي بوكراره، بهلام له ٨/پ دا نهه گهرچي نهينراوه ههست به بووني دهكرت، بويه جينگه ده كريت.

ههر لهه روانگهيهوه تيورى دهسهلاتو بهستنهوه چوار جور كه تيگورى بهتال دياريدهكات، كه برين له:

١. شوينى گريى ناوى: واته نهه گريى ناوييهى جولاهوه شوينپيى بو دياريكراوه.

٢. شوين پيى وشهى پرس: دهشيت زياتر له جيبهكه بهرزبتهوه، جينگه جولئه كانى به شوينپيى دياريده كريت.

٣. جيناوى بكهري خراو pro: نهه جيناوه بكهرييهى له رپي هاوانامازهييهوه بووني له ههستدا دياريده كريت.

٤. جيناوى نامازهيى -PRO/ پيشينه: ناويان نهه جيناوهى، جيناويكي دواترى بو ده گهرينهوه.

نهوهى جبي سهرنجه زمانى ئينگليزى جيناوى بكهري خراوى نيهه، تهنها شوينپيى گريى ناوى وشهى پرس و جيناوى نامازهيى -PRO ي ههيه، هاوكات بهمهبهستى به ناگابوونى زورتر بهراوردىكى جيناوى نامازهيى و شوينپيى دهكرت، تا خالى جياوازو هاوبهشى نيوانيان بخريتهروو، خالى هاوبهشى شوينپيكان و جيناوى نامازهيى، گونه كردنيانه- واته بوونىكى فيزيكيان نيهه، له كاتيكدا چومسكى (محمد دبير مقدم: ١٣٨٣: ٤٦٩) سى تايبهتيتي بو شوينپيكان دهخاتهروو، كه جيناوى نامازهيى نيههتى:

١. شوينپيى ده كهويته ژير ركيهى حوكمكردنهوه.

٢. پيشين/ بو گهراوه شوينپيى نهركى پيتا وه ناگريت.

٣. مهوداى نيوان شوينپيى و بو گهراوه كهى پهيوهسته به بنه ماى هاوسيه تيهوه.

له گه‌رانه‌وه‌مان بۆ نمونه‌کانی (۱۳ و ۱۱) له تیۆری دۆخدا (ل ۱۷) رستهی شوینکه‌وتوو له پیکهاته‌ی رستهی تیره‌داردایه $\bar{S}$ ر که بریتی بوون له:

{نازاد} گ ک {پنده‌چیت t به‌ئاگابیت}.

{نازاد} گ ک {بیگومان t به‌ئاگا ده‌بیت}.

ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌ویت، که شوینی ده‌که‌ویته ژیر رکیفی کرداری رسته‌وه، هاوکات رسته‌کانی (۱، ۲، ۵) ل ۲۰، ر که نازاد ده‌یه‌ویت {که نازاد بروات بۆ زانکو}.

نازاد ده‌یه‌ویت ر بروات بۆ زانکو.

دایکه‌که منداله‌که‌ی راهینا ر که شیره‌که‌ی به‌ کوپ بخوات.

نمونه‌کان ئه‌وه ده‌خه‌نه‌روو، که رستهی تیره‌دار رینگری حو‌کم‌کردنی کرداری رستهی سه‌ره‌کییه له‌سه‌ر جیناوی ئاماژه‌یی، نمونه‌کی ئاشکرای ئهم باره له‌م نمونه (۹) د ده‌یده‌کریت، که تییدا فۆرمی په‌یوه‌ستی ته‌واو‌کاری رینگری حو‌کم‌کردنی جیناوی ئاماژه‌یی PRO له‌لایه‌ن کرداری رستهی سه‌ره‌کییه‌وه‌یه.

۹- أ. چرو پینوايه {که PRO ئاسان نییه، خوی فیربکات}.

ب. چرو پینوايه {که ئه‌وه ئاسان نییه، خوی فیربکات}.

بهم پینه، چۆم‌سکی بنه‌مای گشتی بۆ که‌تیگۆری به‌تال له‌م خالانه‌دا دیاریده‌کات:

۱. ئه‌گه‌ر ئه‌ل‌فا له‌ویدا که‌تیگۆرییه‌کی به‌تال بیت.

۲. ئه‌ل‌فا جیناوی ئاماژه‌یه PRO-، ئه‌گه‌رو ته‌ن‌ها ئه‌گه‌ر له‌ژیر رکیفی ده‌سه‌لات‌دا نه‌بیت.

۳. ئه‌ل‌فا شوینییه، ئه‌گه‌رو ته‌ن‌ها ئه‌گه‌ر بکه‌ویته ژیر رکیفی ده‌سه‌لات‌ه‌وه.

به‌پشت به‌ستن به‌م بنه‌مایانه، ئه‌وه پرونده‌بیت‌ه‌وه له نمونه‌که‌دا جیناوی ئاماژه‌یی / PRO ناچیته ژیر رکیفی ده‌سه‌لاتی کرداری بنجی رسته‌وه، رستهی شوینکه‌وتوو، که PRO له پیکهاته‌که‌یدایه دیسان کات‌دار نییه و سه‌ره‌نجام PRO بزرکه‌ری دۆخ ده‌بیت، هه‌روه‌ک له پالاوته‌ی دۆخدا ئاماژه‌ی بۆ‌کرا، PRO وه‌ک جیناویک که فۆرم و ناوه‌پۆکی گۆکردنی نییه، به‌ده‌رده‌کریت له پالاوته‌ی دۆخدا، ده‌رجوونی PRO له ده‌سه‌لاتی کرداری رستهی سه‌ره‌کی و بزرکردنی دۆخ پروودان و دابه‌شبوونی ئهم جیناوه تایه‌ت و سنووردار ده‌کات، به گه‌رانه‌وه بۆ رسته‌کانی (۱۳ و ۱۱) شوینییکانی ئاماژه‌ی جووله‌ی فۆرمی نازاد - ن-، بزرکه‌ری ئه‌رکی پیتایه، به‌لام له گۆرینی شوینی (t) بۆ (PRO) که به‌پینی یاسای به‌ده‌رکردنی پالاوته‌ی دۆخ، ئه‌وا PRO، که ئاماژه‌ی بکه‌ر یان به‌ر‌کاره‌خواه‌نی ئه‌رکی پیتایه، له به‌رامبه‌رکردنی رسته‌کانی

۱ / ۱۰ ئه‌وه دیاره، که نازاد به‌ئاگایه.

۲ / ۱۰ ئه‌وه بیگومان، که نازاد به‌ئاگایه.

له‌م نمونه‌یه‌دا جینگه‌ی بکه‌ری رسته‌ی سه‌ره‌کی به‌ فۆرمی -ئه‌وه- ی ناچیناوی بزرکه‌ری ئه‌رکی پیتا پر‌کراوه‌ته‌وه، به‌لام له رسته‌یه‌کی وه‌ک (۹) د، فۆرمی (ئه‌وه) ناتوانیت بچیته‌جینگه‌ی بکه‌ری رسته‌ی سه‌ره‌کی چرو پینوايه {که ئه‌وه ئاسان نییه} خوی فیربکات}.

ئەوێ لێرەدا بەدەیدە کریت، شوێنێ ئەنجامی جولەیی کەرەسەییەکی وەک (ئەو/ و) لە جیگەیی خاوەنی ئەرکی پیتابۆ جیگەیی بزرکەری ئەرکی پیتایە، لە کاتێکدا PRO لە هەردوو جیگەیی جیناوی و ئاماژەیی و بۆ گەرپراوەکانیان، خاوەنی ئەرکی پیتان، بۆ نمونە:

١/١١ چرۆ پیتاویە {کە ئاسان نییە} {t خۆی فیریکات}.

٢/١١ چرۆ پیتاویە {کە ئاسان نییە} {PRO خۆی فیریکات}.

بۆیە دەبێت ئاماژە بۆ ئەو بکریت، کە پەيوهستکردنی / هاو نیشانه کردنی PRO بە بۆ گەرپراوەکەیی لە چوارچێوەیی ئەم وەچە تیۆرەدا دەبێت، ئەگەرچی چێوێهەکی کۆکەرەوێ ئەم تیۆرە دیارینە کراوە، بەلکو تەنها بە ئاماژەیی هاوشێوێهەیی هاتنە ناوێهەیی جۆری کرداری سەرەکی بە ئاگایی واتایی و رەوتی داواکاری / شیاوی ناسینەو، بۆ گەرپراوەیی بکەری یان بەرکاری دیاریدە کریت یان ئەو تە ئاوە جیناوە / PRO بزرکەری بۆ گەرپراوەیی، (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣ : ٤٧٢).

٢-٦ / تیۆری بەستنهو: Binding theory

وەچە تیۆریکی ئەم تیۆرە، تیۆری بەستنهو، کە گرنگیەکی لەو داوە، بە شیک لە تیۆری دەسلالات و بەستنهو پینکدینیت و لە چوارچێوەیی تیۆری ستانداردا پەيوهندی نیوان جیناوەکان و بۆ گەرپراوەکانیان بە هاریکاری گواستنەو ریزمانیەکان دەستەبەردەبێت لە چوارچێوەیی تیۆری ستانداردی جاکندۆف دا ئەو بە دەستەتوو، کە جیناوەکان پێویستە لە رۆنایی ژێرەو دا هەبن و دیاریکردنی هاو ئاماژەکانیان لە ئەستۆی بەشی واتاسازیداوە (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣ : ٤٧٣).

لە تیۆری بەستنهو دا دەستەواژە ناویەکان دا بەشی سێ جۆر دەبن:

أ. بۆ گەرپراوەکان anaphor هاو ئاماژەیی لە نیوان پێشینەو جیناوەکەیی دواتری.

ب. جیناوەکان pronorminals جیناوە کە سببەکان (بکەر، بەرکار).

پ. نیشاندەری referential expressions ئاماژەیی نیشاندەری ناو دیاریکراوەکان.

ئەم دا بە شێوێهە پەيوهستە بە تاییەتیی جیا کەرەوێ جۆرەکان، بۆ نمونە:

یە کەم:

١/١ - میوانەکان یە کتریان بینی. (یە کتریان) جیناویکی هاو بەشە دە گەرپرتەو بۆ میوانەکان.

٢/١ - دانا پیتاویە، کە خۆی شارەزایە. جیناوی (خۆی) دە گەرپرتەو بۆ دانا.

٣/١ - تۆ پیتاویە، کە دانا خۆی دە خەلەتینی. جیناوی (خۆی) دە گەرپرتەو بۆ دانا.

دوو م:

٢ - ئازاد پیتاویە، کە ئەو شارەزایە. ئەو جیناویکی ئازادە.

سییبه‌م:

۳- ئه‌و وتی، که دانا شاره‌زایه. دانا ناویکی ئازاده.

نمونه‌کان ئه‌وه دیاریده‌کهن، که بۆ گه‌راوه‌و جیناوو ناوی ئازاد وه‌ک ده‌سته‌واژه‌ی ناوی جیا‌کراوه‌ته‌وه. به‌م پێیه‌ دابه‌شبوون جیا‌کردنه‌وه‌ی گری ئاوییه‌کان پێویستیان به‌ دیاریکردنی مه‌ودا هه‌یه، چۆم‌سکی ئه‌م مه‌ودایه، به‌ که‌تیگۆری حوکمه‌کر ده‌ناسییت.

۲-۶-۱/ که‌تیگۆری حوکمه‌کر: governing category

پێشتر له‌ لیکدانه‌وه‌ی تیوری ده‌سه‌لاتدا، ئاماژه‌ بۆ ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌یی کرا، که‌ تیییدا ریکه‌وتنی کات و که‌س -INFL- ده‌سه‌لاتداریتی به‌سه‌ر هه‌ردوو گری ناوی و کرداریدا خراوه‌ته‌روو، هاوکات باس له‌ ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌یی که‌ره‌سه‌ هاوشانه‌کان کرا، به‌وه‌ی ئه‌لفا (a) ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌یی به‌سه‌ر بیئا (B) دا هه‌یه، ئه‌گه‌ر a زال نه‌بییت یان نه‌روانیت به‌سه‌ر B دا، چونکه‌ هه‌ر پرۆژه‌یه‌کی گه‌وره‌کراوی زۆرینه‌ی XP ده‌سه‌لاتدار ده‌بییت به‌سه‌ر a و B داو به‌ حوکمکردن ده‌ناسریت، هه‌ر له‌م روانگه‌یه‌وه‌ ده‌گوتریت: (وی. جی کوک. مارک نیوسان، ۱۳۸۷: ۲۱۸). a ده‌سه‌لاتداره‌ به‌سه‌ر B دا ئه‌گه‌رو ته‌نها ئه‌گه‌ر:

۱. a به‌ک ده‌سه‌لاتداره‌ (وه‌ک: A, P, V, N...).

۲. a و B به‌شیوه‌ی دوولایه‌نه‌ ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌ییان هه‌یه.

له‌ خالی یه‌که‌مدا:

أ. ئه‌وه‌ روونده‌بیته‌وه، که‌ ته‌نها چهند به‌شه‌ ئاخاوتنیکی وه‌ک (ناو، کردار، پێشناو، ئاوه‌لناو) مه‌رجی حوکمکردنیان هه‌یه.

ب. حوکمکردن سنووریکی دیاریکراوی هه‌یه‌ واته‌ له‌ مه‌ودایه‌کی دیاریکراو دا ده‌سه‌لاتداره‌.

له‌ خالی دووه‌مدا ده‌سه‌لاتی پێکهاته‌یی که‌ره‌سه‌ پێکهینه‌ره‌کانی رسته‌ دیاریده‌کات له‌ روانگه‌ی ریکه‌وتن و جیکه‌وته‌ پێکهینه‌ره‌کانی رۆنانی سه‌ره‌وه‌ی رسته‌ وه‌ک پێشتر له‌ شیکاری دره‌ختیدا خراوه‌ته‌روو.

هه‌ر له‌م بۆچونه‌وه‌ ئاماژه‌ بۆئوه‌ ده‌کریت، که‌ B (بیئا) که‌تیگۆری حوکمه‌کره‌ بۆ a (ئه‌لفا) ئه‌گه‌رو ته‌نها ئه‌گه‌ر B بچوکتزین که‌تیگۆری بییت، که‌ ده‌ستی بگاته‌ a، بکه‌ری به‌خۆی بگریت، به‌ واتایه‌کی تر کاتیک B حوکمه‌کر ده‌بییت، که‌ خاوه‌نی بکه‌ر بییت، لێره‌دا مه‌به‌ست له‌ بکه‌ر ئه‌و گری ناوییه‌ نییه، که‌ حاله‌تی بکه‌ری هه‌بییت به‌لکو مه‌به‌ست له‌ که‌ره‌سه‌یه‌یه، که‌ له‌ رسته‌ی سه‌ره‌کی و شوینکه‌وتووی کاتداردا ریکه‌وتنی له‌ گه‌ل بکه‌ر هه‌بییت، به‌ واتا ئه‌و گری ناویانه‌ی پێش کرداری رسته‌ی شوینکه‌وتووی چاوگی یان بی کاتدا دین به‌ بکه‌ر داده‌نرین، به‌ واتا وشه‌ی بکه‌ر، که‌ فۆرمیکی به‌رجه‌سته‌یه‌و رسته‌ش هه‌میشه‌ که‌تیگۆرییه‌کی حوکمه‌کره‌ی به‌هیزی هه‌یه‌و پێویستی به‌ بکه‌ر هه‌یه‌و گری ناوییه‌کان ئه‌و ئه‌ر که‌ ده‌بینن و به‌ که‌تیگۆرییه‌کی حوکمه‌کره‌ی به‌توانا داده‌نرین، له‌م رووه‌وه‌ چۆم‌سکی سی بنه‌ما بۆ چۆنیی رۆدان و دابه‌شبوونی گری ناوییه‌کان، (واته‌ ئه‌لفا له‌ لیکدانه‌وه‌ی که‌تیگۆری حوکمه‌کر دا) دیاریکردووه، ئه‌م سی بنه‌مایه، پیکه‌وه‌ پێکهینه‌ری تیوری به‌سته‌وه‌ن، که‌ بریتین له‌:

١. بۆ گەرپراوه كان / ئەنافۆره كان له كه تيگۆري حوكمكەردا په يوهستن.

٢. جيناوه كه سييه كان له كه تيگۆري حوكمكەردا نازادن.

٣. دهسته واژه ناماژ دهه ره كان نازادن. (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣ : ٤٧٥).

يه كه م: چۆمسكى (سه رچاوه ي پيشوو) په يوه ستبوون به چه مكيكي هونەري دادەنيت و هاو كيشه يهك به مجۆره ده خاته پروو:
په يوه ستبوون: a ئەلفا په يوه سته به B (بيتا) وه، ئەگەر و تەنها ئەگەر هاوشان بن و B دەسه لاتى پيڤهاته يى به سه ر a دا
هه ييت.

به پيى ئەم بنه مايه: فۆرمى پيشينه بۆ گەرپراوه يه كي هه يه، كه له هه مان رسته دا يه، كه ده ييت پيشينه دەسه لاتى پيڤهاته يى به سه ر
ئەنافۆره كه يدا هه ييت، بۆ نمونه:

١. كوره كان يه كتر يان بينى.

جيناويكي هاويه شه، ده گەرپته وه بۆ كوره كان.

به واتا ئەنافۆر په يوه ستداريكي هه يه، كه پيشينه يه و هاو ناماژەن پيڤه وه سه ري حوكمكەري پيشينه و ئەنافۆر كردارى
رسته كه يه (بينى) ئەمەش ئەوه ده گه يه نيت، كه له پيڤهاته ي رسته دا بۆ گەرپراوه و حوكمكەر بوونيان هه يه، به پيى چه مكي
په يوه ستبوون، فۆرمه كانى كوره كان و يه كتر يان پيڤه وه هاوشان و پيشينه دەسه لاتى پيڤهاته يى به سه ر بۆ گەرپراوه دا هه يه.

٢. داناخۆي لاپه سه نده.

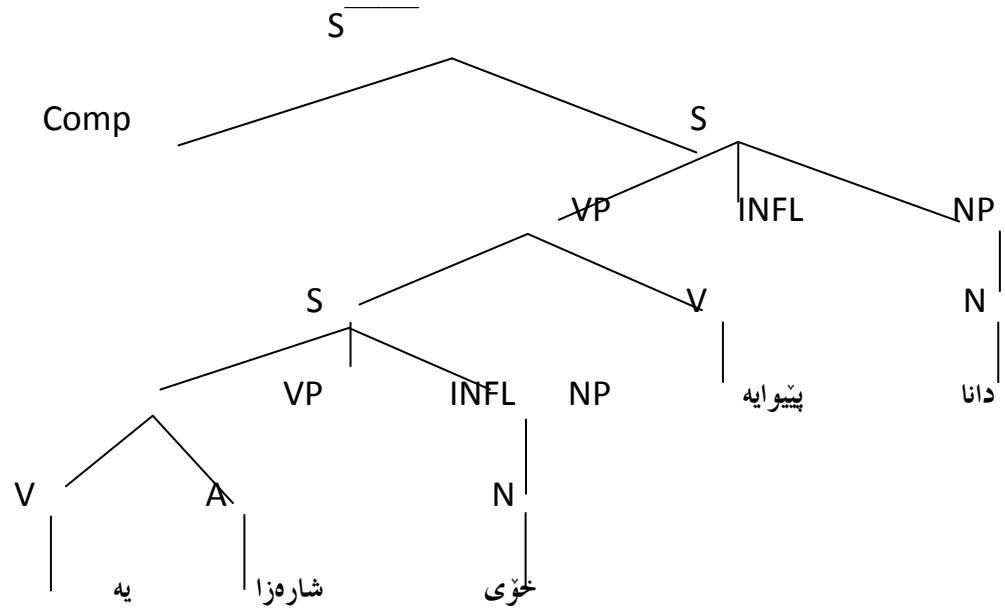
پيشينه جيناوى خۆي (ئەنافۆره).

له م نمونه يه دا جيناوى (خۆي) ده بيته بۆ گەرپراوه بۆ (دانا)، كه تيگۆري حوكمكەري (خۆي) كۆي رسته كه يه، چونكه له
پيڤهاته ي رسته كه دا بۆ گەرپراوه و حوكمكەره كه ي (واته كردار) هەن، هەر ئەمەش وا يكر دووه پيشينه و بۆ گەرپراوه هاوشان بن،
دەسه لاتى پيڤهاته يى پيشينه به سه ر بۆ گەرپراوه دا هه ييت.

٣. دانا پيوايه، خۆي شاره زا يه.

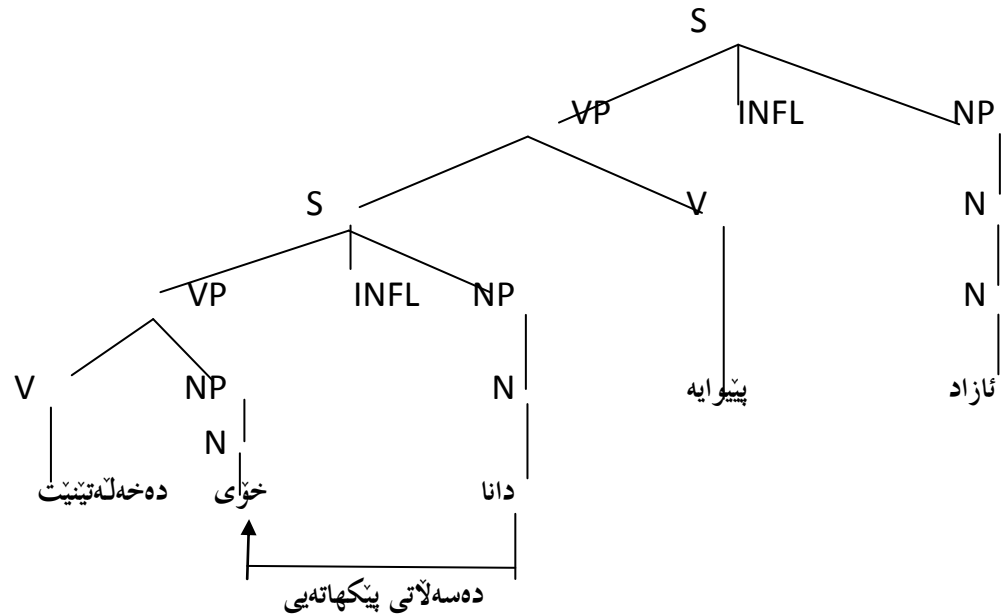
له م نمونه يه دا، كه ده ربراو رسته يه كي ئاويته يه، جيناوى (خۆي)، له رسته ي شوينكه و توودا يه و پيشينه كه ي (دانا) يه، له
رسته ي سه ره كيدا، كه تيگۆري حوكمكەر كۆي رسته كه يه، كردارى (پيوايه) داواكارى بكه رو به ركاره - كه رسته ي
شوينكه و تووه - له كۆي رسته كه دا (دانا) و جيناوى (خۆي) هاوشان، بۆيه (دانا) دەسه لاتى پيڤهاته يى به سه ر (خۆي) دا
هه يه، له شيكاري دره ختيدا رۆنانى سه ره وه ده خريته پروو.

٤. نازاد پیوایه، دانا خۆی دهخهله تینیت.

ئهوهی لهم نمونه یه دا مه بهسته خسته پرووی دهسلات داریتی، کرداری دهخهله تینیت، که داوای بکهرو بهر کار دهکات، واته له رستهی شوینکه وتوو دا پیشینه و بوگه پراوه هاوشانی یه کن، (دانا) دهسلاتی پیکهاتهیی بهسه ر (خۆی) دا ههیه و ئه مهش ئه وه ده گه یه نیت، که بوگه پراوه کان له که تیگۆری حو کمکهری خۆیاندا په یه وستن.

٥. أ. چرو بینی {NP وینهی دانا هی خۆیه تی}.

i

i

ب. چرو بینی {NP وینه که هی خۆیه تی}.

i

i

له (أ) دا، له رستهی شوینکهوتوودا، که تیگوری حو کمکه گرئی ناوی جیگیره، چونکه له پیکهاتهی گرئی ناویدا جیناوی خویی -خاوه نیی- و هی حو کمکه رو خستنه پال هه یه و وینهی دانا گرئی ناوی بکه ریبه.
له (ب) دا، له گهل نه وهی جیناوی خویی -خویه تی- و حو کمکه ره که ی له رستهی شوینکهوتوودان، به لام گرئی ناوی نایته حو کمکه، چونکه (وینه که) بزرا که ری دۆخی بکه ره، له کاتیکدا گرئی ناوی (چرۆ) له رستهی سه ره کیدا ده بیته پیشینهی جیناوی خویی.

٦-أ- دانا خوی خه له تاند.

٦-ب- دانا t خه له تینرا.

له بهراوردی ئەم دوو رسته یه دا، تیبینی نه وه ده کریت، که له: (أ) دا جگه له وهی، که (دانا) ده سه لاتی پیکهاته یی به سه ر (خوی) بۆ گه راوه که یدا هه یه، هاوکات هه ردوو کیان هاو نیشانه ن، بۆ یه له بکه ر نادیاردا، خوی ده گۆرپته وه بۆ (دانا) به واتا (دانا) له بریتی (خوی) بۆ گه راوه یه، به یی ره وتی a نه لفا بجوولینه بۆ جیگه ی ره وتی به تالی بکه ری رسته گوازا وه ته وه، به مه ش دانا شوینپی هاوشانن، که واته له (ب) دا که تیگوری حو کمکه له نمونه که دا، کوی رسته یه، چونکه له پیکهاته یی رسته که دا، بۆ گه راوه و حو کمکه هه ن، حو کمکه ر کرداری رسته یه -خه له تینرا- هاوکات (دانا) ده سه لاتی پیکهاته یی به سه ر شوینپیکه یدا هه یه، به م پیه ریزمان دروستی رسته له وه دا به رجه سته ده بیته، که بۆ گه راوه کان له که تیگوری حو کمکه ردا په یه وستن.

له لیکدانه وهی نمونه کان په یه وست به خالی

یه که م: بۆ گه راوه کان/ نه نافۆره کان له که تیگوری حو کمکه ردا په یه وست نه وه روونده بیته وه، که:

١. جیناوه هاو به شه کان ده بنه بۆ گه راوه ی ناوه کانی پیشینه یان.
٢. جیناوی خویی له رسته ی ساده دا هاوشانه و له ژیر ده سه لاتی پیکهاته یی پیشینه دایه.
٣. ده شیته جیناوی خویی له رسته ی شوینکهوتوودا بۆ گه راوه ی پیشینه یه ک بیته له رسته ی سه ره کیدا.
٤. هاوکات ده شیته پیشینه و بۆ گه راوه له رسته ی شوینکهوتوودا بیته.
٥. له رسته ی بکه ر نادیاردا بۆ گه راوه و شوینپیکه ی هاوشان ده بن، کرداری رسته سه ری حو کمکه ر ده بیته.
٦. جیناوی خویی -خاوه نیی- ده بیته بۆ گه راوه له رسته ی شوینکهوتوودا نه گه ر گرئی ناوی خاوه نیی -بکه ری رسته بیته.

دووهم: جیناوه که سییه کان له که تیگوری حو کمکه ردا نازادن:

هه رکاتیکه جیناوی که سی له پیکهاته ی رسته دا پیشینه ی نه بوو، نه و نه و جیناوه نازاده و په یه وست به گرپه کی ناوی پیش خویه وه نییه، جا نه و رسته یه ساده بیته، شوینکهوتوویته یان ناویته.

۶. ئِيؤه تِيْبِينِيه كَانْتَان بَخْه نَه رِو و. جِيْناوِي كه سِي سَه رِه سَه تَه.

۷. ئازاد تَوِي بِيْنِيوه. جِيْناوِي كه سِي سَه رِه سَه تَه.

۸. مَن دَه زَانِم، كه {ئِيؤه به ئاگان}. ئِيؤه لَه رِستَه ي شُوئِيْنِكِه و تُوودا سَه رِه سَه تَه واته هِيچ گَرِيه كِي ناوِي دَه سَه لَاتِي پِيْكه اته يِي لَه كه تِيْگُورِي حوكم كِه رِدا به سَه ر (ئِيؤه) دا نِييه، ته نها رِه گَه زِي INFL رِيْكه و تِنِي كَات و كه سِي (ئِيؤه به ئاگان) گوْنجَانْدِن و ته بَايِي هَه يه، واته هِيچ گَرِيه كِي ناوِي وهك پِيْشِيْنِه بُو جِيْناو لَه رِستَه شُوئِيْنِكِه و تُووه كه دا نِييه. به لَام لَه نُوو نَه ي:

۹. ئازاد پِيْوَايه، كه {ئوه به ئاگايه}.

لَه م نُوو نَه يه دا:

أ. ئه و: جِيْناوِي كِي سَه رِه سَه تَه، لَه رِستَه ي شُوئِيْنِكِه و تُوودا.

ب. (ئازاد) پِيْشِيْنِه يه بُو (ئوه)، واته ئه و بُوْگَه رَاوه ي ناوِي (ئازاد) ه.

به م پِيْيه، بَنَه مَای پُوْل كَرْدِنِي جِيْناوِه كان بُو پَه يوه سَت و ئازاد، قَه لَه مَرِه و ي حوكم كَرْدِنِي ئه و گَرِي ناوِيانَه ن، كه هاوشَان و هاوئا مَازَه ن و دَه سَه لَاتِي پِيْكه اته يِيان به سَه ر جِيْناوِه كَانْدَا هَه يه، ته نَانَه ت ئه گَه ر لَه رِستَه ي ئاوِيْتَه يان لِيْكِرَاو دا بِيْت.

سِيْيه م: دَه سَه تَه وَاژه ئَا مَازَه دَه رِه كان ئَا زَادِن:

مه به سَت لَه دَه سَه تَه وَاژه ئَا مَازَه دَه رِه كان، ئه و گَرِي ناوِيانَه ي لَه پِيْكه اته ي رِستَه دا ناو دَه يَانُوئِيْن و رُوْلِي رِيْزَمَانِي جِيَاوَز دَه بِيْنِن، به گَشْتِي ناو وهك نِيْشَانَه و ئَا مَازَه دَه بِيْتَه پِيْشِيْنِه، نهك بُوْگَه رَاوه، بُوْيه هَه مِيْشَه ئَا زَادَه، بُو نُوو نَه:

۱۰/أ- دانا هات.

۱۰/ب- دانا ئازادي بيني.

۱۰/پ- دانا هات و نهو زاد رُوْيشَت.

۱۰/ت- دانا پِيْوَايه، كه چَرُو و رِيَايه.

ناوِه كان به گَشْتِي ئَا زَادِن، لَه كه تِيْگُورِي حوكم كَه رِي خُوْياندا به هِيچ پِيْشِيْنِه يه كه وه پَه يوه سَت نِيْن.

هَه ر لَه چَوَار چِيْوه ي تِيؤري به سَه تَه وهدا ئَا مَازَه به جِيْكه وه تَه ي جِيْناوِي ئَا مَازَه يِي pro دَه كَرِيْت، سَه رِه تَا لَه گَه ل ئه و ه ي جِيْناوِي ئَا مَازَه يِي وهك جِيْناوِه كه سِييه كانن، بُوْيه بُوْگَه رَاوه يان وهك بُوْگَه رَاوه ي جِيْناوِه كه سِييه كان، هِيچ كَات لَه پِيْكه اته ي ئه و رِستَه يه دا نِييه، كه جِيْناوِه ئَا مَازَه يِيه كه ي تِيْدايه، لَه لايه كِي تره وه جِيْناوِي ئَا مَازَه يِي به پِيْشِيْنِه گَه لِيْكي هاوشِيْوه دَه چُوئِيْرِيْت، چوْنكه ئَه م رِه گَه زَه نَه بِيْرَاوه، هَه ر وهك پِيْشِيْنِه كان لَه رِوانگه ي ئَا مَازَه دَان به خُوْدِي خُوِي نِييه، به لَكُو لَه رِيْگَه ي پِيْشِيْنِه يه ك بَكَه ر، يان به ر كَارِي رِستَه ي سَه رِه كِي، ئَا مَازَه دَان به دِيْدِيْت يان لَه بَنَه رَه تدا بَز ر كَه رِي ئَا مَازَه دَان دَه بِيْت، به پِيِي ئَه م تِيْگَه ي شَتَنَه، چُوْمَسْ كِي جِيْناوِي ئَا مَازَه يِي به جِيْناوِي بُوْگَه رَاوه دَا دَه نِيْت -pronominal anaphor- (محمد دَبِيْر مَقْدَم: ۱۳۸۳:

(۴۸۱).

به واتا ههردوو بنه‌مای تیۆری به‌ستنه‌وه:

١. بۆگه‌پراوه‌كان له كه‌تيگۆری حوكمكهردا په‌يوه‌ستن.
  ٢. جیناوه‌كان له كه‌تيگۆری حوكمكهردا نازادن.
- پیر هه ده‌كات.

به‌وییه بنه‌مای یه‌که‌م، جیناوی ئاماژه‌یی -PRO- ده‌بیته له كه‌تيگۆری حوكمكهردا په‌يوه‌ست بیته و له دووه‌مدا نازاد ده‌بیته، ئەمەش کاتیك پروده‌دات، كه جیناوی ئاماژه‌یی خاوه‌نی كه‌تيگۆری حوكمكهر بیته، خو ئەگەر جیناوی ئاماژه‌یی خاوه‌نی كه‌تيگۆری حوكمكهر نه‌بیته، ئەوا ناکه‌وینته ژیر رکیفی حوكمكردنه‌وه. له‌پراستیدا ئەم بۆچوونه دژبه‌یه‌کیه‌ك دینیتته ئاراهه، به‌وه‌ی، كه جیناوی ئاماژه‌یی -PRO- ده‌بیته خاوه‌نی كه‌تيگۆری حوكمكهر بیته، له‌کاتیكدا جیناوی PRO ناکه‌وینته ژیر رکیفی حوكمكردنه‌وه، به‌لكو به‌پیی تیۆری چاودیریکردن -وه‌ك له نمونه‌ی ٩-١٥٢ لیکدا نه‌وی بۆکراوه، كه ئەنجامی لۆژیکي ره‌فتاری جیناوی PRO یه له تیۆری به‌ستنه‌وه‌دا، ئەم بنه‌مایه‌ش له‌وه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتووه، كه ئەم جیناوه له سه‌رێکه‌وه تایبه‌تی بۆگه‌پراوه‌ی هه‌یه‌وه له‌سه‌رێکی تریشه‌وه تایبه‌تی جیناوه‌كان.

٢-٦-٢/ جیناوی ئاماژه‌یی له‌ژیر رکیفی حوكمكردندا نییه:

پیشتر ئەوه خرایه‌پروو، كه جیناوی ئاماژه‌یی خاوه‌نی هه‌ردوو تایبه‌تی بۆگه‌پراوه‌و جیناوییه دواتر ئاماژه بۆئه‌وه‌کرا، كه تیۆری به‌ستنه‌وه ده‌رخه‌ری پرووداو دابه‌شبوونی جیناوی ئاماژه‌یی، به‌وه‌ی جیناوی ئاماژه‌یی له‌و شوینده‌دا ده‌رده‌که‌وینته، كه له‌ژیر رکیفدا نییه، له بنجدا جینگه‌ی بکه‌ری رسته‌ی بی کاتن -کات و که‌سدار نین- به‌لام له‌و شوینده‌ی جیناوی ئاماژه‌یی كه‌تيگۆری حوكمكهری نییه‌وه له‌ژیر رکیفدا نییه، ریکخه‌ری په‌یوه‌ندی نیوان جیناوه‌که‌و پیشینه‌که‌ی په‌یوه‌ندی چاودیریکردنه‌وه نەك به‌ستنه‌وه، به‌واتا په‌یوه‌سته به تیۆری چاودیریکردنه‌وه، نه‌ك تیۆری به‌ستنه‌وه.

به‌مه‌به‌ستی پروونکردنه‌وه‌ی باری جیناوی ئاماژه‌یی -PRO- له تیۆری به‌ستنه‌وه‌دا به‌ناوی بۆگه‌پراوه‌ی جیناوی، چۆمسکی له کتیپی (a 1982) ی که ته‌واوکه‌ری کتیپی وتارگه‌لیك له حوكمكردنو به‌ستنه‌وه‌دا، پله‌به‌ندی خواره‌وه‌ی بۆ ده‌سته‌واژه ناوییه‌كان خستۆته‌پروو، خودی پله‌به‌ندییه‌که‌ پشته به‌ستووه به دوو دیاریکار.

{± anaphoric} / {± جیناوی} و {± pronominal}

له‌م هاو‌کیشانه‌دا پروونی کردوونه‌ته‌وه.

{+anaphor, -pronominal} ئاماژه‌یه بۆ گه‌پراوه

{-anaphor, +pronominal} ئاماژه‌یه بۆ جیناوه

{+anaphor, +pronominal} ئاماژه‌یه بۆ جیناوی ئاماژه‌یی

{-anaphor, -pronominal} (محمد دبیر مقدم: ١٣٨٣: ٤٨٣)

له‌جۆری یه‌که‌مدا: بۆگه‌پراوه جیناوی خۆی و هاوبه‌ش وه‌ك که‌ره‌سه‌ی فره‌ه‌نگی و بۆگه‌پراوه‌ی به‌تال به واتا شویندیی گرتی ناوی، ده‌گرتنه‌وه.

له جۆری دووه‌مدا: ئاماژه‌یه بۆ جیناوه که‌سییه فەرهنگ‌یه‌کان و هه‌ك: his, him, he. له کوردیدا من، تۆ، ئه‌و... هه‌ر له‌م روانگه‌یه‌وه به‌ گه‌رانه‌وه بۆ کتیبی (a 1982) چۆم‌سکی، جیناوه بکه‌رییه خراوه‌کان pro بۆ ئه‌م جۆره زیاد ده‌کات که به‌ pro بچووک ئاماژه‌ی بۆ کراوه‌ ره‌گه‌زێکی جیناوی هاوشیوه‌ی جیناوه که‌سییه‌کانه‌و له تیۆری به‌ستهوه‌دا و هه‌ك جیناوه که‌سییه‌کان له که‌تیگۆری حوکمه‌که‌ردا ئازاده‌.

له جۆری سییه‌مدا: جیناوی ئاماژه‌یی، که بۆ گه‌راوه‌ی جیناوی به‌تاله‌، جیگه‌ی هه‌یه‌. له جۆری چواره‌مدا: ئه‌و ناوانه‌ی ته‌واون/ یه‌که‌ی فەرهنگ‌ین، هه‌روه‌ها شوئیبی وشه‌ی پرس واته جیگه‌یان به‌تاله‌ ده‌گرێته‌وه‌.

له‌روانگه‌ی ئه‌م هه‌نگاووه‌وه، ئه‌وه به‌پێویست ده‌زانریت، که به‌راورد له‌نیوان PRO ی گه‌وره‌و pro ی بچووک بکریت، Matthews, pro به‌وه ده‌ناسینیت، که: له روانگه‌ی ده‌نگسازیه‌وه، خسته‌نپرووی ره‌گه‌زێکی به‌تاله‌، کاتیک کرداری رسته بکه‌ریکی ده‌رکه‌وتووی نه‌بییت، واته جۆری رسته بکه‌رخراوبییت و به‌ که‌تیگۆری به‌تال ناوده‌بریت، هاوکات PRO به‌وه جیا ده‌کاته‌وه، که ره‌گه‌زێکی به‌تالی جیگه‌رکراوه له تیۆری بنج و پارامیته‌ره‌کاندا له پیکهاته‌ی ده‌رپراوه‌کاندا، کاتیک کردار له سنووری رسته که‌یدا بکه‌ریکی ناشکرای نه‌بییت، و هه‌ك ئه‌وه‌ی له رسته‌یه‌کی ناوئێته‌دا:

{(Matthews: 2011: 320), (She wanted (PRO to leave))}

۱۱- کچه‌که ده‌یویست {PRO بروت}. به‌واتا دووباره‌نه‌کردنه‌وه‌ی بکه‌ر له‌رسته‌ی شوئیکه‌وتوودا به‌ PRO ئاماژه‌ی بۆ کراوه، ئه‌گه‌رچی زمانی ئینگلیزی زمانیکی بکه‌رخراو نییه، هاوکات فۆرمی (wanted) سیمای کاتی رابردووی هه‌لگرته‌وه، که پێچه‌وانه‌ی رسته‌ی بی‌کاته، دیسانله روانگه‌ی نابوریکردنه‌وه، زمانی کوردی جگه‌له‌وه‌ی، که زمانیکی بکه‌رخراوه‌ هاوکات که‌ره‌سه‌ی دووباره‌بوو له رسته‌ی لیکدراوو ناوئێته‌دا گۆناکریت و pro جیگه‌ی ده‌گرێته‌وه، ده‌شیت ناویان کردار یان گری... بییت، که Matthews به‌ pro-forms ئاماژه‌ی بۆ کردووه، هاوکات له‌چوارچێوه‌ی ئه‌م باسه‌دا، ئاماژه بۆ رسته‌ی بی‌کات کراوه، که تێیدا جیگه‌وته‌ی بکه‌ر فۆرمیکی نابکه‌ری جیگه‌ی ده‌گریت و به‌ لابردنی PRO جیی ده‌گرێته‌وه، له زمانی ئینگلیزیدا فۆرمه‌کانی there, it، ناو جیناوی به‌پیی تیۆری پیتا ده‌یاننوین^(۱) له زمانی کوردیدا فۆرمه‌کانی و/وه‌ها، ئه‌وه ئه‌و رۆله ده‌بینن و هه‌ك:

۱۲- ئه‌وه دیاره، که ئازاد نه‌هاتووه.

۱۳- PRO دیاره، که ئازاد نه‌هاتووه.

۱۴- واینده‌چیت، که ئازاد نه‌هاتیبیت.

۱۵- PRO پێده‌چیت، که ئازاد نه‌هاتیبیت.

به‌م پێیه فۆرمه‌کانی (ئه‌وه- و) جیناوی نین و به‌لابردنی جیگه‌کانیان به‌تال ده‌بییت و pro شوئیبیان ده‌گریت، ئه‌مانه‌ش ئه‌وه ده‌خه‌نه‌روو، که زمانی کوردی له‌پال فره‌چالاکی pro ی بچووکدا له یاساکانیدا رینگه‌ ده‌دات PRO ی گه‌وره به‌کاربه‌شیریت، و هه‌ك له نمونه‌کاندا خراوه‌ته‌روو. شایه‌نی سه‌رنجه، محمه‌د مه‌حوی ئاماژه بۆ ئه‌وه ده‌کات که زمانی کوردی به‌ته‌نها pro یان و هه‌ك بکه‌ر هه‌یه. (محمه‌دی مه‌حوی، ۲۰۰۱، ۱۸۵)

^۱ بۆ زانیاری زۆرتر بروانه (محمد دبیر مقدم، ۱۳۸۳، ۴۵۶).

له كۆتابى له لىكدانهوهو شىكارى وهچه تىۆره كانى تىۆرى دهسهلات و بهستنهوهدا دهتوانریت بگوتریت: تىۆرى دهسهلات و بهستنهوه له چوارچۆهوى رێزمانى گشتیدا، فراوانترین رېيازى شىكارو لىكدانهوهى زمانه جۆراو جۆره كانى جيهانه، پېرهوئىكى گونجاوه له لىكدانهوهى رستهو دهبراوه كانى زمانى كوردیدا بهپى وهچه تىۆره پىكهپنه ره كانى، بهواتا ئه و ياساگه لهى به گشتى بوونه ته بنه ماى ئه م تىۆره زمانى كوردى له گه لىدا دهروات و تىیدا تايه تىتى خۆى ده پارێزیت.

ئه نجام:

- ١- تىۆرى دهسهلات و بهستنهوه، كه ههلقولاوى بنج و پارامېته ره كانه، رېيازىكى گرنگه له خستنهرووى تايه تىتى زمانه كان، بهپى وهچه تىۆره پىكهپنه ره كانى، زمانى كوردى - كرمانجى ناوه راسه - پېره و كه رىكى چالاكه له:
١- ههردوو جۆرى گواستنهوه، سه رپشكانه و به خورتى، له ئاخواتنى كورددا پېره و ده كریت.
- ٢- دهسهلات، پىوستى كه ره سه يهك به كه ره سه گه لىكى تر، له دهسه لاتی پىكهاته يى و حوكم كردندا فه راهم ده بىت - شىكارى نمونه كان ده رخه رى ئه م دوو چه مكه يه له زمانى كوردیدا -.
- ٣- له كرمانجى ناوه راسه تدا پىدانى دۆخى زگماكى به گرى ناوى، بهدى ناكریت.
- ٤- رۆلپىدان و بهخشىنى دۆخ دوو ئاراسه تى جياوازن، بهواتا حاله تىكى پىكهاته يى ده توانىت رۆلى پىتايى جۆراو جۆر بىنىت و دۆخى رېزمانى ديارىكراو وه ربگریت.
- ٥- ئه و جىكه وته بكه ريانه، به فورمى ناجىناوى پرده كرته وه، له تىۆرى دۆخدا رۆلى بكه ريان پىده درىت، به لام له پىتارۆلدا بزركه رى رۆلنو و به جىكه وته ي به تال ده ناسرین.
- ٦- ئابورى كردن له ده برىنه كاندا، به تايه ت له جووله و گۆنه كردنى فورم گه لىك و سپاردنى پر كردنه وهى شوينه كانيان به PRO له چوارچۆهوى تىۆرى چاودىر بكر دندا ده بىت. ئه گه رچى زمانى كوردى زمانىكى بكه رخواه.
- ٧- جىناوه كان دابه شده بن بۆ جىناوى كه سى و جىناوى ئاماژه يى - كه بۆ گه راوهى جىناوى به تاله ههردوو PRO - pro ده يانوئىن، چالاكى pro يان pro-form له كوردیدا زۆر تره.

سه‌رچاوه‌کان:

1. ابوبکر عمر قادر، به‌راوردی‌کی مۆرفۆسینتاکسی له زمانی کوردی و فارسیدا، ۲۰۰۳ (نامه‌ی دکتۆرای بلاونه‌کراوه).
  2. پارتیکل له زمانی کوردیدا، گۆفاری زانکۆی سلیمانی B، ژ ۲۲، ۲۰۰۷.
  3. سه‌لاح هه‌ویژ رسول، پره‌نسیپی به‌ ئابوریکردن له زمانی کوردیدا، له روانگهی تیۆری دهسه‌لات و به‌سته‌وه‌و بچووکتین پرۆگرامدا، ئه‌کادیمیای کوردی، هه‌ولێر ۲۰۱۴.
  4. کاروان عمر قادر، رسته‌ی باسه‌ند له زمانی کوردیدا، کوردۆلۆجی، ۲۰۰۸.
  5. محهمه‌د مه‌حوی، رسته‌سازی کوردیی، زانکۆی سلیمانی، ۲۰۰۱.
  6. محمد معروف فتاح، باس له‌جۆریک له رسته‌ی کوردیدا، رۆشنییری نوی، ژ ۱۲۸، ۱۹۹۲.
  7. وریا عمر امین، ئه‌لۆمۆرفی رێزمانی، رۆشنییری نوی، ژ ۱۲۲، ۱۹۸۹.
  8. محمد دبیر مقدم، زبانشناسی نقری، پیدایش و تکوین دستور زایشی (ویراست دوم) سازمان تدوین کتب علوم دانشگاهها (سمت) تهران، ۱۳۸۳ (۲۰۰۴).
  9. وی جی کوک، مارک نویسان، دستور زبان جهانی چامسکی (ویرایشی دوم) مترجم: ابراهم چگنی، تهران، رهنما، ۲۰۰۹.
- 10- Matthews, p.h. (2007). The concise Dictionary of linguistics. Oxford: oxford University press. □

